МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА УРОКАХ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0534-з-2-дн
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Осташко Марія Олександрівна
Керівник: д. пед. н., професор кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти Татьянчикова І. В.
Рецензент: к. пед. наук, доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Голованова Т. П.

Запоріжжя – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2026 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Осташко Марії Олександрівні

1. Тема роботи Розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва
Керівник роботи Татьянчикова І. В., докт. пед. н., професор кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти
затверджені наказом ЗНУ від «02» 10. 2025 року № 1393-с
2. Термін подання студенткою роботи _____
3. Вихідні дані до роботи науково-педагогічна література з психології розвитку та спеціальної педагогіки.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: визначити: теоретичні основи розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів; типологію та характеристику психофізичних порушень у дітей молодшого шкільного віку; психологічні та педагогічні умови стимулювання пізнавальної активності дітей із психофізичними порушеннями; можливості образотворчого мистецтва як засобу розвитку пізнавальної діяльності; організація та методика емпіричного дослідження; аналіз результатів дослідження та перевірка ефективності розробленої програми; висновки та практичні рекомендації.
5. Перелік графічного матеріал: 3 таблиці, 1 рисунок.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Татьянчикова І. В., професор		
Розділ 1	Татьянчикова І. В., професор		
Розділ 2	Татьянчикова І. В., професор		
Розділ 3	Татьянчикова І. В., професор		
Висновки	Татьянчикова І. В., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Квітень - травень 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	Травень 2025	Виконано
3	Робота над першим розділом	Червень 2025	Виконано
4	Робота над другим розділом	Липень 2025	Виконано
5	Робота над третім розділом	Серпень 2025	Виконано
6	Узагальнення результатів, підготовка висновків, оформлення додатків.	Серпень 2025	Виконано
7	Остаточне редагування та подання кваліфікаційної роботи.	Вересень 2025	Виконано
8	Нормоконтроль	січень 2026	Виконано

Студентка _____ М. О. Осташко

Керівник роботи _____ І. В. Татьянчикова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Г. В. Коваль

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 66 сторінок, 3 таблиць, 1 рисунок, 35 джерел, 3 додатки.

Об’єкт дослідження – пізнавальна діяльність молодших школярів із психофізичними порушеннями.

Предмет дослідження – умови розвитку пізнавальної діяльності дітей із психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання образотворчого мистецтва для розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями.

Гіпотеза дослідження: розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями буде найбільш ефективним за умови впровадження спеціально розробленої корекційно-розвивальної програми з образотворчого мистецтва, яка враховує психофізичні можливості та індивідуальні особливості дітей.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, систематизація й узагальнення науково-психологічних та педагогічних джерел; емпіричні: спостереження, бесіда, психодіагностичні методики дослідження уваги, пам’яті, мислення, уяви; статистичні методи.

Наукова новизна полягає у визначенні специфіки впливу образотворчої діяльності на розвиток пізнавальних процесів молодших школярів із психофізичними порушеннями та в апробації авторської корекційно-розвивальної програми.

Галузь використання: загальноосвітні школи з інклюзивним навчанням, спеціальні заклади освіти, центри розвитку дитини.

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ, МОЛОДШІ ШКОЛЯРІ, ПСИХОФІЗИЧНІ ПОРУШЕННЯ, ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА, АРТ-МЕТОДИКИ, КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА.

SUMMARY

Ostashko M.O. Development of cognitive activity of younger school students with psycho-physical disorders in fine arts lessons.

The qualifying work consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion, References 35 items, 3 appendix on 4 pages. The qualifying work volume is 72 pages long, 66 of them – main text. There are 3 tables and 1 illustrations.

The thesis addresses the relevant problem of developing cognitive activity of primary schoolchildren with psychophysical disorders in the context of inclusive education. Theoretical analysis of psychological and pedagogical features of cognitive development in children of this category has been conducted, as well as the potential of visual arts as a means of corrective and developmental influence has been identified.

The object of the study is the cognitive activity of younger schoolchildren with psychophysical disorders.

The subject of the study is the conditions for the development of cognitive activity in fine arts lessons in children with psychophysical disorders.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of using fine arts to develop cognitive activity of younger schoolchildren with psychophysical disorders.

Based on the purpose of the study, we set the following research tasks:

1. To conduct a theoretical analysis of the psychological and pedagogical literature on the specified problem.

2. To identify the features of the cognitive activity of younger schoolchildren with psychophysical disorders.

3. To study the possibilities of fine arts as a means of developing cognitive activity of children with psychophysical disorders.

4. To develop and test a correctional and developmental program aimed at developing cognitive activity of students with psychophysical disorders in fine arts lessons.

Chapter 1 «Theoretical principles of the characteristics of the cognitive activity of young schoolchildren with psychophysical disorders» provides theoretical analysis of the characteristics of the cognitive activity of young schoolchildren with psychophysical disorders.

In the Chapter 2 «Fine arts as a means of development of cognitive activity in children with psychophysical disorders» provides theoretical analysis of the arts as a means of development of cognitive activity.

Chapter 3 «Empirical study of the influence of creative arts classes on the cognitive activity of yearly school students with psychophysical disorders» explains the design and methods of research. An empirical study was carried out to examine the impact of art activities on the development of attention, thinking, memory, and imagination in primary schoolchildren with psychophysical disorders. A corrective and developmental program aimed at stimulating children's cognitive activity was designed and tested.

Key words: cognitive activity, primary schoolchildren, psychophysical disorders, visual arts, inclusive education, corrective and developmental program.

ЗМІСТ

ВСТУП 8

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ 13

1.1 Особливості пізнавальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку 13

1.2 Психофізичні порушення у дітей молодшого шкільного віку: типологія та вплив на навчання 17

1.3 Психологічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності у дітей з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчання 23

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ 31

2.1. Методичні принципи навчання образотворчому мистецтву дітей з психофізичними порушеннями 31

2.2. Психолого-педагогічні умови стимулювання пізнавальної активності на уроках образотворчого мистецтва 39

2.3. Досвід використання арт-методик у роботі з молодшими школярами з психофізичними порушеннями 42

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАНЯТЬ ОБРАЗОТВОРЧИМ МИСТЕЦТВОМ НА ПІЗНАВАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ 48

3.1. Організація та методика констатувального експерименту 48

3.2. Результати дослідження та їх аналіз 51

3.3. Організація та методика формувального експерименту 54

3.4. Результати дослідження та їх аналіз 57

ВИСНОВКИ. 65

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 67

ДОДАТКИ 70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток інклюзивної освіти в Україні, відповідно до міжнародних стандартів і національного законодавства (Закон України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту»), передбачає створення умов для якісного навчання дітей з психофізичними порушеннями у загальноосвітніх школах. При цьому значна увага приділяється навчанню молодших школярів із психофізичними порушеннями, що мають особливі потреби у навчанні, потребують відповідної адаптації навчального середовища, своєрідних методів і засобів корекційного педагогічного впливу.

Психофізичні порушення у дітей цієї категорії – це поєднання когнітивних, емоційно-вольових і поведінкових труднощів, які заважають повноцінному засвоєнню навчального матеріалу, знижують мотивацію до навчання, ускладнюють міжособистісну взаємодію та соціальну адаптацію. У такому контексті особливої ваги набуває завдання стимулювання пізнавальної діяльності – ключового компонента освітнього процесу, від якого залежить якість знань, самостійність мислення, здатність до аналізу, узагальнення та творчого вирішення задач.

Період молодшого шкільного віку є сенситивним етапом для розвитку пізнавальної сфери. Саме в цей час інтенсивно розвиваються такі пізнавальні процеси, як сприймання, увага, пам’ять, мислення, уява, мовлення. Водночас у дітей з психофізичними порушеннями цей розвиток є уповільненим, нерівномірним, часто деформованим. Тому виникає потреба у використанні спеціальних педагогічних підходів, які не лише компенсували б дефіцити, а й активізували пізнавальні процеси через позитивні, емоційно насичені види діяльності.

Одним із найефективніших засобів такого впливу є образотворче мистецтво, що поєднує пізнання, самовираження, естетичне переживання, практичну дію й емоційно–ціннісну взаємодію. Уроки образотворчого

мистецтва відкривають широкі можливості для розвитку образного і логічного мислення, моторики, уваги, сенсорного сприймання, вміння планувати діяльність, виявляти ініціативу й фантазію. Крім того, мистецтво – це мова, яка доступна дитині будь-якого рівня розвитку, а отже – є інструментом комунікації, розкриття внутрішнього світу, зниження тривожності, подолання бар'єрів у спілкуванні.

Залучення дітей з психофізичними порушеннями до образотворчої діяльності сприяє також формуванню впевненості у власних силах, розвитку емоційної стабільності, підвищенню рівня саморегуляції, що в комплексі позитивно позначається на рівні їхньої пізнавальної активності. Варто наголосити, що образотворче мистецтво має суттєвий корекційно-розвивальний, навчальний та терапевтичний потенціал, тому воно може бути ефективним інструментом для педагогічної та психологічної підтримки дітей з психофізичними порушеннями.

Незважаючи на наявність теоретичних і практичних щодо зазначеної проблеми (арт-педагогіки, арт-терапії) питання цілеспрямованого розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями саме в контексті уроків образотворчого мистецтва залишаються недостатньо висвітленими у психолого-педагогічній літературі. Зокрема, бракує емпіричних досліджень, що розкривають динаміку змін у пізнавальній сфері під впливом творчої діяльності школярів, конкретизують методичні підходи та програми, адаптовані до особливостей дітей із різними формами порушень.

Отже, враховуючи стратегічні завдання сучасної вітчизняної освіти, соціальну значущість інтеграції дітей з психофізичними порушеннями у загальноосвітній простір, необхідність пошуку ефективних форм розвитку їхньої пізнавальної сфери, а також потенціал образотворчого мистецтва, як інтегрованого засобу навчання й розвитку, тема нашого дослідження є актуальною, своєчасною та перспективною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку розвитку дітей з психофізичними порушеннями є однією з провідних у сучасній психології, спеціальній педагогіці та інклюзивній освіті. Питанням становлення та розвитку пізнавальних процесів у дітей зазначеної категорії присвячено достатньо праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Перші наукові засади психологічного розуміння розвитку дітей з психофізичними порушеннями закладено у працях Л. Виготського, який обґрунтував соціальну природу психічного розвитку дитини, ввів поняття «зона найближчого розвитку» та підкреслив необхідність створення спеціальних умов для розвитку дітей з психофізичними порушеннями. Його ідеї про компенсацію недоліків розвитку через культурні засоби мають безпосереднє значення для організації корекційного навчання на уроках мистецтва.

Серед сучасних дослідників, які працювали над проблематикою психофізичного розвитку дітей, варто виокремити В. Бондаря, Н. Малу, В. Синьова, М. Ярмаченко, які вивчали закономірності психічного розвитку дітей в умовах спеціального навчання, підкреслювали важливість індивідуального підходу до них.

Образотворча діяльність, як засіб розвитку особистості дитини, її емоційної сфери, комунікативних навичок, уяви та креативності досліджується в працях Т. Поніманської, яка наголошує на виховному та корекційному потенціалі художньої діяльності. О. Савченко аналізує значення предметів естетичного циклу в контексті загального розвитку молодшого школяра; О. Копилової розкриває шляхи формування художньо-творчої активності дітей засобами візуального мистецтва.

Питання розвитку пізнавальної сфери, її процесів – уваги, сприймання, пам’яті, мислення, у дітей з психофізичними порушеннями досліджується в умовах когнітивно-поведінкового підходу, нейропсихології дитячого віку, а також у практиці логопедичної та психокорекційної роботи. Проте, більшість праць зосереджено або на загальному аспекті пізнавального розвитку, або на

дослідженні окремих видів порушень (наприклад, інтелектуальної недостатності, порушення мовлення тощо).

Водночас цілісного підходу до розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів з психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі бракує. Зазначене свідчить про актуальність комплексного наукового аналізу цього питання з урахуванням вікових, психофізичних та когнітивних особливостей дітей, специфіки інклюзивного освітнього середовища, а також потенціалу художньої діяльності як розвивального ресурсу.

Отже, проведення дослідження, спрямованого на вивчення впливу занять образотворчим мистецтвом на пізнавальну діяльність молодших школярів із психофізичними порушеннями, є науково обґрунтованим і своєчасним.

Об’єкт дослідження – пізнавальна діяльність молодших школярів із психофізичними порушеннями.

Предмет дослідження – умови розвитку пізнавальної діяльності на уроках образотворчого мистецтва у дітей з психофізичними порушеннями.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання образотворчого мистецтва для розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями буде найбільш ефективним за умови впровадження спеціально розробленої корекційно-розвивальної програми з образотворчого мистецтва, яка враховує психофізичні можливості та індивідуальні особливості дітей зазначеної категорії.

Виходячи з мети дослідження, ми поставили наступні завдання дослідження:

1. Зробити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо зазначеної проблеми.

2. Визначити особливості пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями.

3. Вивчити можливості образотворчого мистецтва як засобу розвитку пізнавальної діяльності дітей із психофізичними порушеннями.

4. Розробити та апробувати корекційно-розвивальну програму, спрямовану на розвиток пізнавальної діяльності учнів із психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація); емпіричні (спостереження, бесіда, методики діагностики пізнавальної сфери); статистичні методи обробки даних.

Наукова новизна полягає у визначенні специфіки впливу образотворчої діяльності на розвиток пізнавальних процесів молодших школярів із психофізичними порушеннями та розробленні й апробації спеціальної корекційно-розвивальної програми; доведено можливість розвитку дітей зазначеної категорії у цьому напрямі.

Практичне значення дослідження полягає у наданні методичних рекомендацій практичним працівникам спеціальних закладів освіти щодо використання засобів образотворчого мистецтва в навчально-виховному процесі для розвитку пізнавальної діяльності дітей з психофізичними порушеннями. Відповідні рекомендації можуть бути також адресовано батькам, які виховують дитину з особливими освітніми потреби.

Апробація результатів дослідження здійснювалася в умовах педагогічної практики на базі загальноосвітньої школи (інклюзивні класи початкової школи) с. Олексіївка, Нікопольський район, Дніпропетровська область.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, із них основного тексту 66 сторінок, списку використаних джерел 35 найменувань, додатків, 3 таблиць, 1 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1 Особливості пізнавальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку

Пізнавальна діяльність – це специфічна форма активності людини, спрямована на здобуття нових знань, формування навичок і вмінь, а також оволодіння способами розумової діяльності. Вона є основою процесу навчання та одним із визначальних чинників загального інтелектуального розвитку дитини. У вітчизняній психологічній традиції пізнавальна діяльність розглядається як системна взаємодія пізнавальних процесів – сприймання, уваги, пам’яті, мислення, уяви, з мотиваційною, емоційною та вольовою сферами особистості**.**

Згідно з підходами С. Максименка, пізнавальна діяльність є багатокомпонентною структурою, яка включає потребу у знаннях, інтерес до нового, здатність до сприймання, осмислення, запам’ятовування й застосування інформації. Цей вид діяльності є необхідною умовою навчання, соціалізації та саморозвитку [20].

Молодший шкільний вік (від 6 до 10 років) є надзвичайно важливим етапом у розвитку особистості, зокрема її пізнавальної сфери. З переходом до шкільного навчання змінюється провідна діяльність: ігрова поступово поступається місцем навчальній. Саме в цьому віці дитина набуває статусу учня, що супроводжується формуванням навчальної мотивації, внутрішньої позиції школяра, розвитком уміння вчитися [31].

Однією з характерних особливостей пізнавальної діяльності в молодшому шкільному віці є її поступова довільність. У перші роки

навчання дитина ще не здатна повністю контролювати власну пізнавальну поведінку, увагу, мислення. Поступово, під впливом цілеспрямованого навчання, формуються навички самоконтролю, планування, організації діяльності. За визначенням Л. Прокопенка, саме в молодшому шкільному віці інтенсивно розвиваються механізми регуляції пізнавальної активності – формуються інтелектуальні дії, здійснюється перехід від наочно-дійового до абстрактно-логічного мислення [30].

Дослідники також підкреслюють важливість емоційного компонента пізнавальної діяльності. На думку О. Кононко, молодші школярі виявляють високу емоційну чутливість, тому мотивація до навчання значною мірою залежить від емоційної забарвленості навчального матеріалу, особистості вчителя, взаємодії в колективі. Тобто для забезпечення ефективного пізнавального розвитку важливо створювати сприятливе психоемоційне середовище, у якому дитина почуватиметься впевнено й захищено.

Ще однією суттєвою особливістю є наочність мислення. Молодший школяр краще засвоює матеріал, поданий у формі зображень, схем, моделей, прикладів з реального життя. Наочно-образне мислення, за словами Г. Балла, є основним засобом опанування нової інформації в цьому віці, однак поступово формується й словесно-логічне мислення через включення у навчальний процес відповідних завдань [2].

Не менш важливим є розуміння мотиваційного аспекту пізнавальної діяльності. У молодших школярів переважає зовнішня мотивація – прагнення отримати схвалення вчителя, оцінку, увагу батьків. Завдання педагога – поступово формувати внутрішню мотивацію – інтерес до навчального процесу як до джерела нового, цікавого, корисного. За спостереженнями Н. Бібік, саме інтерес виступає важливим рушієм пізнавальної діяльності: він стимулює активність, знижує втому, сприяє кращому засвоєнню матеріалу [3].

Суттєве значення для формування пізнавальної діяльності має також специфіка комунікативної взаємодії. У цьому віці діти прагнуть до

соціального схвалення, легко сприймають навчання через гру, змагання, групову роботу. Колективні форми пізнавальної діяльності, як зазначає Т. Поніманська, дають змогу розвивати не лише когнітивні функції, а й комунікативні навички, емоційний інтелект, уміння співпрацювати [29].

До основних психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективний розвиток пізнавальної діяльності в учнів молодшого шкільного віку, О. Савченко відносить чотири ключові напрями, кожен із яких має суттєве практичне значення в освітньому процесі:

1. Спрямованість навчального процесу на активну участь дитини. Ця умова передбачає відмову від пасивного засвоєння знань і акцент на активній пізнавальній діяльності учнів. Дитина має не просто слухати й повторювати, а досліджувати, ставити запитання, розв’язувати проблемні ситуації, брати участь у спільному пошуку відповідей. Активна участь стимулює мислення, підтримує інтерес і дає можливість школярам відчути себе суб’єктами навчального процесу. Такий підхід базується на засадах діяльнісної парадигми освіти, яка акцентує на розвитку здатності вчитися, а не просто накопичувати знання.

2. Урахування індивідуального рівня пізнавального розвитку. Психофізіологічні та інтелектуальні можливості дітей молодшого шкільного віку можуть суттєво відрізнятися. Саме тому вчитель повинен чітко усвідомлювати індивідуальні особливості кожного учня: рівень розвитку уваги, пам’яті, темп роботи, здатність до абстрагування, логічного мислення тощо. Це особливо важливо в інклюзивному класі, де навчаються діти з різними освітніми потребами. Урахування індивідуальних відмінностей дає можливість уникнути перевантаження або заниження вимог, підтримує самооцінку учнів і створює умови для розвитку кожного за його можливостями.

3. Використання варіативних методів навчання. Пізнавальна діяльність молодших школярів активізується через залучення різноманітних методів та форм роботи: ігрових, дослідницьких, проблемно–пошукових, творчих. Чим

більша варіативність, тим вища ймовірність, що учень знайде той спосіб навчання, який йому близький і зрозумілий. Це, своєю чергою, сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання, кращому засвоєнню знань і розвитку навичок самостійного мислення. Варіативність методів також дає можливість ефективно працювати з різними стилями навчання (візуальним, слуховим, кінестетичним тощо).

4. Забезпечення позитивної мотивації та емоційної підтримки. Мотивація є рушієм пізнавальної активності. У молодшому шкільному віці особливу роль відіграє позитивне підкріплення, схвалення з боку дорослого, створення ситуацій успіху. Емоційний комфорт під час навчання сприяє відкритості дитини до пізнання, знижує рівень тривожності, формує довіру до вчителя та впевненість у власних силах. Як підкреслює О. Савченко, саме наявність доброзичливої атмосфери в класі, підтримки з боку педагога та партнерської взаємодії є визначальними для формування стійкої мотивації до навчання [31].

Отже, системне дотримання зазначених психолого–педагогічних умов створює міцне підґрунтя для розвитку пізнавальної діяльності школярів. У поєднанні з відповідними методами навчання, адаптацією до особливостей дітей, індивідуальним підходом та створенням емоційно безпечного освітнього середовища – вони забезпечують максимально ефективне включення кожної дитини у процес пізнання.

Відтак, пізнавальна діяльність у молодшому шкільному віці є провідною формою активності, що забезпечує інтелектуальний розвиток дитини, формування її навчальної мотивації, когнітивних процесів, навичок самостійного здобуття знань. У цей період закладаються основи логічного мислення, уваги, пам’яті, уяви, рефлексії, що мають важливе значення для подальшої навчальної діяльності.

Психолого-педагогічні особливості пізнавальної діяльності молодших школярів включають наочність мислення, емоційну залежність мотивації, недостатню довільність психічних процесів, домінування зовнішньої

мотивації та важливість позитивного емоційного фону навчання. Водночас у цьому віці закладається потенціал для розвитку внутрішньої мотивації, самоорганізації, пізнавального інтересу.

Успішне формування пізнавальної діяльності в молодшому шкільному віці можливе за умови забезпечення індивідуального підходу, використання інтерактивних і візуалізованих методів навчання, створення сприятливого комунікативного й емоційного середовища. Це особливо актуально для дітей з психофізичними порушеннями, розвиток пізнавальної діяльності яких потребує додаткових педагогічних зусиль, спеціально адаптованих методів і засобів, у тому числі – через інтеграцію образотворчої діяльності.

1.2. Психофізичні порушення у дітей молодшого шкільного віку: типологія та вплив на навчання

Психофізичний розвиток дитини молодшого шкільного віку є складним багатовимірним процесом, що включає формування основних фізичних, психічних, когнітивних і емоційно-вольових функцій. Саме у віці 6-10 років дитина починає систематично здобувати освіту, засвоювати нові знання, формувати навички соціальної взаємодії і саморегуляції. Тому психофізичний стан дитини у цей період значною мірою визначає її успішність у навчанні та адаптацію до вимог школи.

Психофізичні порушення у молодшому шкільному віці – це порушення, які зачіпають як фізичний стан (рухову активність, сенсорні функції), так і психічний розвиток (когнітивні процеси, емоції, волю), створюючи специфічні труднощі для навчальної діяльності та соціальної інтеграції. Такі порушення можуть мати різну природу та ступінь вираженості, починаючи від незначних функціональних відхилень і закінчуючи складними синдромами, що потребують комплексного корекційного підходу. Вивчення типології психофізичних порушень та їх впливу на навчальний процес є важливим кроком для розробки ефективних

педагогічних стратегій, корекційних програм і підтримки дітей з психофізичними порушеннями. Саме це дає можливість педагогам, психологам і батькам краще розуміти індивідуальні особливості дитини, створювати умови для її розвитку та навчання відповідно до можливостей і потреб.

Психофізичні порушення – це комплексні відхилення у фізичному і психічному розвитку дитини, які проявляються у порушеннях рухової активності, сенсорних функцій, когнітивних процесів, а також у емоційно-вольовій сфері. Вони мають значний вплив на здатність дитини до навчання, адаптації у шкільному середовищі та розвитку соціальних навичок. За визначенням українських дослідників, психофізичні порушення охоплюють широкий спектр станів, які можна розглядати як результат взаємодії органічних, функціональних і соціальних чинників [11].

Вони можуть виникати як наслідок ураження нервової системи, порушень сенсорного сприйняття, дефіциту рухових навичок, а також через психологічні травми та соціальні труднощі.

Психофізичні порушення у дітей молодшого шкільного віку умовно поділяють на:

- органічні – пов’язані з порушеннями будови або функцій мозку чи інших систем організму (наприклад, церебральний параліч, затримка психомоторного розвитку);
- функціональні – порушення, що виникають через дисфункції нервової системи без чітких органічних змін (наприклад, синдром дефіциту уваги з гіперактивністю);
- соціально зумовлені – пов’язані з несприятливими умовами виховання, емоційним стресом, соціальною дезадаптацією.

Ця класифікація допомагає краще розуміти природу порушень і планувати заходи корекції.

Типологія психофізичних порушень базується на виділенні основних форм і проявів порушень, які по-різному впливають на навчальний процес.

Вітчизняні науковці пропонують наступний розподіл:

1. Порушення моторної сфери (рухової активності).

Цей тип порушень проявляється у розладах рухової координації, моторного контролю, тонусу м’язів. Діти можуть мати проблеми з дрібною моторикою – утруднення при письмі, малюванні, роботі з дрібними предметами, що є критично важливим для успішного навчання у молодшій школі. Основними формами таких порушень є:

- тремор – мимовільні коливальні рухи;
- гіперкінез – надмірна рухова активність, що проявляється у неспокійності, імпульсивності;
- спастичність – підвищений м’язовий тонус, що обмежує рухливість;
- дискоординація – порушення координації рухів.

Усі ці порушення утруднюють опанування навичок письма, ведення зошитів, участі у фізичних вправах, що негативно позначається на самооцінці дитини і може спричинити зниження мотивації до навчання [13].

2. Порушення сенсорних функцій.

Сенсорні порушення включають дефекти зору, слуху, порушення тактильної та вестибулярної чутливості. Вони безпосередньо впливають на якість сприйняття навчальної інформації.

- Порушення зору можуть призводити до швидкої стомлюваності під час читання, зниження здатності розрізняти букви, символи, зображення;
- Порушення слуху ускладнюють сприйняття усної мови, формування зв’язного мовлення, що відбивається на розвитку мовленнєвих навичок;
- Порушення тактильної чутливості – зниження або підвищення сприйняття дотиків, що ускладнює маніпуляції з предметами, письмову діяльність;
- Вестибулярні порушення впливають на рівновагу та координацію рухів.

Для дітей із сенсорними порушеннями характерні труднощі із засвоєнням навчального матеріалу, зокрема читанням, письмом, сприйняттям усної інформації [32].

3. Емоційно-вольові розлади.

Цей тип порушень характеризується труднощами у регуляції емоційного стану, формуванні мотивації, самоконтролі. Діти з такими порушеннями можуть проявляти підвищену тривожність, страхи, агресивність, імпульсивність або, навпаки, пасивність, апатію.

Вони часто мають труднощі в адаптації до шкільних вимог, конфліктують із однолітками та вчителями, що негативно впливає на соціальний розвиток і навчальну активність [26].

4. Порушення когнітивної сфери.

Когнітивні розлади включають порушення пам’яті, уваги, мислення, сприйняття, що безпосередньо позначається на здатності до навчання:

– порушення уваги проявляються у швидкій втраті концентрації, розсіянності, проблемах із виконанням завдань;

– порушення пам’яті ускладнюють запам’ятовування нової інформації, повторення вивченого матеріалу;

– порушення мислення – труднощі в логічному осмисленні, узагальненні, аналізі.

Ці порушення є основною причиною зниження навчальної успішності у молодшому шкільному віці [1].

5. Загальні порушення розвитку.

Діти з цим типом порушень мають комплексні труднощі, що поєднують у собі кілька типів психофізичних відхилень. Це найбільш складна категорія, що потребує комплексної діагностики та індивідуального підходу до навчання і виховання [33].

Вплив психофізичних порушень на навчальну діяльність.

Психофізичні порушення істотно ускладнюють процес навчання у молодшому шкільному віці. Кожен тип порушень впливає на різні аспекти навчальної діяльності, створюючи специфічні бар’єри.

1. Вплив порушень моторної сфери.

Рухова активність тісно пов’язана з розвитком дрібної моторики, що необхідна для письма, малювання, роботи з навчальними матеріалами. Порушення моторної сфери призводять до уповільнення темпу виконання завдань, зниження якості письма, частих помилок і втоми. Діти з такими порушеннями часто мають низьку самооцінку, уникають навчальної діяльності, що створює додаткові емоційні проблеми.

2. Вплив сенсорних порушень.

Дефекти зору та слуху обмежують можливості дитини в сприйнятті інформації, що веде до пропусків у засвоєнні матеріалу, зниження рівня грамотності і мовленнєвого розвитку. Такі діти вимагають додаткових адаптаційних заходів – спеціальних засобів навчання, індивідуального підходу.

3. Вплив емоційно-вольових розладів.

Емоційна нестабільність, низька мотивація, тривожність заважають системній роботі, концентрації, комунікації з учителями та однолітками. Це призводить до відставання у навчанні, соціальній ізоляції, проблем з поведінкою.

4. Вплив когнітивних порушень.

Порушення уваги, пам’яті, мислення безпосередньо ускладнюють розуміння навчального матеріалу, виконання завдань, застосування знань на практиці. Це найчастіша причина зниження навчальної успішності в молодшому шкільному віці.

5. Комплексний вплив.

У дітей із загальними порушеннями розвитку проявляються поєднання вищезазначених труднощів, що вимагає багатопрофільного підходу до їх навчання та корекції.

Психофізичні порушення у дітей молодшого шкільного віку є складним і багатогранним явищем, що охоплює різноманітні відхилення у фізичному, когнітивному, емоційному та соціальному розвитку дитини. Ці порушення

мають безпосередній і тривалий вплив на процес навчання, адже саме у цей період відбувається активне формування базових освітніх компетенцій, звичок до систематичної пізнавальної діяльності, а також навичок взаємодії з однолітками та педагогами.

Проведений аналіз типології психофізичних порушень дає можливість виокремити кілька основних напрямів, які найчастіше зустрічаються у дітей молодшого шкільного віку: порушення моторної сфери, сенсорних функцій, когнітивної діяльності, емоційно-вольової регуляції, а також загальні порушення розвитку, що поєднують різні види відхилень. Кожен із цих типів порушень має специфічні прояви і особливості впливу на здатність дитини до навчання, що обумовлює необхідність індивідуального підходу в освітньому процесі.

Порушення моторної сфери, зокрема проблеми з дрібною моторикою, значно ускладнюють опанування письмових навичок, що є ключовим фактором успішного навчання у молодшій школі. Відсутність належного корекційного втручання може призводити до формування стійких негативних установок у дитини щодо навчальної діяльності, зниження мотивації та появи емоційних розладів.

Сенсорні порушення, такі як дефекти зору і слуху, суттєво обмежують сприйняття і обробку навчальної інформації, що впливає на розвиток мовлення, читання, письма, а також на загальну пізнавальну активність. Для дітей з психофізичними порушеннями необхідні спеціальні адаптації, застосування допоміжних засобів навчання і тісна співпраця з фахівцями.

Емоційно-вольові розлади часто супроводжують інші типи психофізичних порушень, ускладнюючи процес саморегуляції, підтримання мотивації і ефективної взаємодії з оточенням. Ці фактори створюють додаткові бар’єри для успішного навчання і соціалізації.

Когнітивні порушення у вигляді дефіциту уваги, пам’яті, мислення є однією з основних причин зниження навчальної успішності і вимагають застосування спеціальних педагогічних технологій, корекційних програм та психологічної підтримки.

Особливо складною є ситуація у дітей із загальними порушеннями розвитку, які поєднують кілька видів відхилень. Така категорія дітей потребує комплексного підходу, що включає медичну, психологічну, педагогічну та соціальну підтримку.

Урахування особливостей психофізичних порушень у дітей молодшого шкільного віку дає змогу розробити ефективні стратегії навчання, які базуються на індивідуальних можливостях і потребах кожної дитини. Важливим є створення сприятливого освітнього середовища, яке підтримує позитивну мотивацію, розвиток самостійності та адаптивних навичок, а також інтеграцію дітей з порушеннями у загальноосвітній простір.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому вивченні механізмів виникнення психофізичних порушень, розроблені нових методик ранньої діагностики і профілактики, а також впровадженні інноваційних технологій у корекційну роботу. Особлива увага має приділятися підготовці педагогів і фахівців, здатних працювати з дітьми з психофізичними порушеннями, а також залученню батьків до співпраці з метою формування сприятливого домашнього середовища.

Отже, розуміння психофізичних порушень та їх впливу на навчання у молодшому шкільному віці, є ключовим чинником успішної організації освітнього процесу і забезпечення рівних можливостей для розвитку кожної дитини.

1.3 Психологічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності у дітей з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчання

Інклюзивне навчання, як сучасна освітня парадигма, спрямована на забезпечення рівних можливостей для навчання дітей з різними психофізичними особливостями та порушеннями розвитку в умовах загальноосвітніх закладів. Психологічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів у контексті інклюзивної освіти є важливим

науково–практичним напрямом, який розглядає як особливості когнітивного розвитку дітей з порушеннями, так і умови ефективної їхньої адаптації до навчального середовища.

Як було зазначено вище, пізнавальна діяльність – це цілеспрямований процес активного пізнання навколишнього світу, який включає сприймання, увагу, пам’ять, мислення, уяву, мову та інші психічні процеси, що забезпечують здобуття знань і навичок. У молодшому шкільному віці пізнавальна діяльність набуває особливої форми: відбувається становлення навчальної діяльності, формуються базові прийоми розв’язання навчальних завдань, розвивається інтерес до навчання.

В умовах інклюзивного навчання у дітей з психофізичними порушеннями пізнавальна діяльність має низку специфічних особливостей, які обумовлено структурою і ступенем порушень, а також соціальними факторами, що впливають на адаптацію дитини в освітньому середовищі.

Діти з психофізичними порушеннями, залежно від типу і тяжкості порушень, мають різний рівень розвитку когнітивних процесів. Часто спостерігаються труднощі з концентрацією уваги, збереженням інформації в пам’яті, формуванням логічного мислення і мовленнєвими навичками, що суттєво ускладнює навчальний процес [6]. Наприклад, у дітей з порушеннями моторики нерідко виникають труднощі з виконанням письмових завдань через слабкість дрібної моторики, що негативно впливає на розвиток пізнавальної діяльності через фрустрацію та зниження мотивації до навчання. Для дітей із сенсорними порушеннями (проблеми з зором, слухом) характерними є обмеження у сприйманні навчальної інформації, що вимагає застосування спеціальних педагогічних прийомів та адаптацій [35].

У дітей із порушеннями уваги та емоційної сфери часто виникають проблеми з регуляцією пізнавальної діяльності, що проявляється у швидкій стомлюваності, імпульсивності, труднощах із плануванням і контролем власної поведінки у навчальному процесі [19].

Одним із ключових аспектів успішної інклюзії форми навчання є створення психологічно комфортного середовища, яке підтримує розвиток пізнавальних процесів у дітей з психофізичними порушеннями. Важливо забезпечити такі умови, як позитивна мотивація, емоційна підтримка, врахування індивідуальних особливостей дитини, формування адекватної самооцінки та розвиток навичок саморегуляції [28].

Мотивація до навчання у дітей з психофізичними порушеннями потребує особливої уваги. Вона формується через позитивний досвід успіху, емоційне підкріплення, адаптацію навчальних завдань відповідно до можливостей дитини. Без належної мотивації пізнавальна діяльність не може бути ефективною і стійкою [15].

Важливим є також розвиток навичок саморегуляції, що включають контроль уваги, управління емоціями, планування діяльності. Ці навички допомагають дітям краще справлятися з навчальними викликами і адаптуватися до нових вимог.

Успішний розвиток пізнавальної діяльності у дітей з психофізичними порушеннями значною мірою залежить від професійної підтримки педагогів і психологів. Спеціалісти повинні володіти компетенціями з діагностики, корекції та підтримки пізнавальної діяльності, а також створювати індивідуальні освітні маршрути для кожної дитини.

Психологічний супровід включає як діагностичну роботу, так і проведення корекційно–розвивальних занять, спрямованих на розвиток уваги, пам’яті, мовлення, емоційної стабільності. Особлива увага приділяється роботі з батьками, які мають отримати методичну підтримку для подальшої роботи з дитиною вдома [25].

Інклюзивне навчання не тільки забезпечує доступ дітей з психофізичними порушеннями до якісної освіти, а й формує у суспільстві культуру толерантності, прийняття різноманіття і поваги до індивідуальності кожного учня. Соціальна взаємодія у спільному освітньому середовищі сприяє розвитку комунікативних навичок, емпатії та розуміння іншого.

Для дітей з психофізичними порушеннями соціальна інтеграція є одним із найважливіших факторів підтримки позитивної самооцінки та мотивації до навчання. Водночас процес інклюзії вимагає від педагогів володіння методиками розвитку толерантності серед учнів та навичок адаптації навчального матеріалу до потреб різних дітей [35].

Для ефективного розвитку пізнавальної діяльності в інклюзивному середовищі застосовуються різні психолого-педагогічні стратегії. Однією з таких є диференціація навчальних завдань, що передбачає врахування рівня розвитку і типу порушень кожної дитини. Це допомагає знизити навантаження і підвищити успішність засвоєння матеріалу [19].

Активні методи навчання, які залучають дітей до співпраці, дослідження, творчості, сприяють розвитку мислення і пам’яті, формують вміння аналізувати, порівнювати, робити висновки. Водночас, використання ігрових та практичних прийомів допомагає подолати психологічні бар’єри, пов’язані з тривогою або неупевненістю у власних силах [28].

Не менш важливою є і робота над розвитком мовленнєвих навичок, адже мова є основним інструментом пізнавальної діяльності. Для дітей з мовленнєвими порушеннями застосовуються спеціальні корекційні вправи, логопедична допомога, а також підтримка з боку педагогів та батьків.

Між тим, емоційна сфера тісно пов’язана з когнітивними процесами, оскільки емоції можуть як стимулювати, так і блокувати пізнавальну діяльність. У дітей з психофізичними порушеннями часто спостерігаються емоційні труднощі, які ускладнюють концентрацію уваги, мотивацію та здатність долати навчальні труднощі.

Психологічна підтримка в інклюзивному середовищі повинна включати розвиток емоційного інтелекту, навичок самоконтролю і стресостійкості. Розвиток позитивного емоційного клімату в класі сприяє підвищенню ефективності навчального процесу і загальному розвитку дитини [6].

Інклюзивна форма навчання – це складний і багатогранний процес, що ставить перед освітньою системою низку викликів. Серед основних проблем – недостатня підготовка педагогічних кадрів, обмеженість ресурсів для організації якісної підтримки дітей з психофізичними порушеннями, а також необхідність формування толерантного ставлення у суспільстві.

Перспективи розвитку інклюзивної освіти пов’язано з удосконаленням методичних підходів, використанням сучасних технологій, посиленням співпраці між школою, сім’єю і фахівцями різних профілів. Важливим напрямом є також підвищення рівня психологічної компетентності педагогів і батьків, що забезпечить більш глибоке розуміння потреб дітей і ефективність підтримки [15].

Психологічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів у контексті інклюзивного навчання є складним та багатовимірним явищем, що вимагає комплексного підходу як з боку педагогів, так і психологів. Інклюзія створює унікальні умови для навчання дітей з психофізичними порушеннями, одночасно виступаючи як виклик для освітньої системи, яка має забезпечити не лише рівний доступ до знань, а й сприяти всебічному розвитку особистості дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Слід зазначити, що пізнавальна діяльність у молодшому шкільному віці є основою формування базових компетентностей, що впливають на подальший успіх у навчанні і соціальній адаптації. У дітей з психофізичними порушеннями цей процес має свої специфічні риси, зумовлені як особливостями їхнього розвитку, так і зовнішніми факторами, серед яких – рівень підтримки в навчальному середовищі, якість педагогічного супроводу та соціальна інтеграція. Врахування цих аспектів є запорукою формування у дитини стійких навичок навчання, розвитку пізнавальних функцій і формування позитивної мотивації.

Створення психологічно комфортного середовища, підтримка мотивації, розвиток саморегуляції та емоційної компетентності, а також

диференціація навчальних завдань – це ключові умови ефективного розвитку пізнавальної діяльності в загальноосвітній школі з інклюзивною формою навчання. При цьому важливу роль відіграють кваліфіковані педагоги та психологи, які здатні не лише діагностувати особливості розвитку дитини, але й створювати індивідуалізовані стратегії навчання і підтримки.

Соціокультурний контекст інклюзивної форми навчання формує у суспільстві культуру толерантності і взаємоповаги, що є надзвичайно важливим для повноцінної соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. Взаємодія між дітьми з різними освітніми потребами сприяє розвитку емпатії та комунікативних навичок у всіх учасників навчального процесу.

Незважаючи на значний прогрес у розвитку інклюзивної освіти, перед освітньою системою ще стоять виклики, пов’язані з недостатньою підготовкою кадрів, обмеженістю ресурсів і необхідністю розроблення ефективних методичних підходів. Водночас, перспективи розвитку інклюзивної освіти пов’язано з упровадженням новітніх педагогічних технологій, посиленням співпраці між школою, сім’єю та фахівцями, а також з підвищенням психологічної компетентності всіх учасників освітнього процесу.

Отже, психологічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності в умовах інклюзивної форми навчання потребують постійної уваги, системного підходу та інтеграції зусиль різних спеціалістів для створення умов, у яких кожна дитина з психофізичними порушеннями зможе розвивати свої потенційні можливості і успішно інтегруватися у суспільство.

Висновки до першого розділу

У межах першого розділу було здійснено комплексне теоретичне осмислення ключових засад, що визначають розвиток пізнавальної діяльності у дітей молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями. Зазначимо, що пізнавальна діяльність у цей період є центральною формою активності, яка забезпечує формування когнітивних структур, розумових

операцій, мотиваційно-емоційної сфери та соціального досвіду дитини. Розгляд особливостей зазначенного вікового етапу дав підстави виокремити основні характеристики пізнавальної активності: чутливість до нових знань, прагнення до дослідження, активне включення у навчальний процес за наявності адекватного стимулювання.

Особливу увагу було приділено типології психофізичних порушень, що констатуються в учнів молодшого шкільного віку, зокрема: порушення слуху, зору, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку, аутистичного спектра, мовлення та емоційно-вольової сфери. Ці порушення зумовлюють відмінності у сприйманні, мисленні, пам’яті, увазі, що безпосередньо впливає на навчальні можливості дітей. Визначення впливу таких порушень на освітній процес дало можливість сформулювати потребу в індивідуальному, а також диференційованому підході до навчання, у створенні сприятливого освітнього середовища.

При цьому інклюзивна форма навчання розглядається як сучасна освітня парадигма, що забезпечує доступ до якісної освіти всім дітям, незалежно від їхніх індивідуальних психологічних особливостей та психофізичних можливостей. Психологічні аспекти пізнавального розвитку в цьому контексті включають формування позитивної мотивації до навчання, підтримку самооцінки, розвиток емоційної сфери та подолання бар’єрів соціалізації. Педагог має виконувати функції посередника між дитиною та знанням, забезпечуючи адаптацію матеріалу, емоційну підтримку, а також розвиток потенціалу кожного учня через сучасні корекційно-розвивальні методики.

Окремим напрямом нашого дослідження визначено образотворчу діяльність як ефективного засобу психолого-педагогічного впливу. Теоретичне обґрунтування її значення базується на твердженні про тісний зв’язок між творчістю, емоційною сферою та пізнавальною активністю. Особливо ефективною образотворча діяльність є у процесі роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, оскільки дає можливість зменшити труднощі

вербальної комунікації, подолати рівень тривожності та сприяти формуванню позитивного досвіду взаємодії.

Отже, узагальнення аналізу психолого-педагогічної літератури і сучасних підходів дає підстави дійти висновку, що розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів з психофізичними порушеннями, є складним, але потенційно плідним процесом, що вимагає системного, гнучкого та гуманного підходу. Успішність такого розвитку можлива за умов врахування індивідуально-психологічних особливостей та можливостей дитини, впровадження сучасних методик в контексті інклюзивної практики та використання ефективних засобів психолого-педагогічного впливу, серед яких особливе місце посідає образотворча діяльність.

РОЗДІЛ 2
ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1 Методичні принципи навчання образотворчого мистецтва дітей із психофізичними порушеннями

Образотворча діяльність відіграє важливу роль у психолого-педагогічному розвитку дітей різного віку, особливо молодшого шкільного. Вона сприяє формуванню і розвитку пізнавальних, емоційних і творчих здібностей дитини, виступаючи водночас як інструмент психологічної підтримки та педагогічного впливу.

Образотворча діяльність – це форма творчої діяльності, яка базується на створенні художніх образів за допомогою різних засобів і матеріалів (малювання, ліплення, аплікації тощо). Вона сприяє вираженню внутрішнього світу дитини, її емоцій, уявлень, переживань, а також є засобом розвитку мислення та дрібної моторики. Згідно з визначенням психолога І. Іваненко, образотворча діяльність є засобом активізації пізнавальної діяльності, яка допомагає дитині осмислювати навколишній світ і власний досвід через створення образів [9].

Образотворча діяльність має багатофункціональний характер, оскільки поєднує в собі і розвивальний, і корекційний, і виховний аспекти, що дає можливість використовувати її як ефективний засіб психолого–педагогічного впливу. Образотворча діяльність є важливим чинником розвитку особистості дитини. Вона сприяє формуванню естетичних смаків, творчої уяви, а також розвиває мовлення, увагу, пам’ять, мислення. Психологічний вплив образотворчої діяльності проявляється у тому, що через творчість дитина може краще усвідомлювати свої почуття, долати внутрішні конфлікти,

знімати емоційну напругу. Це особливо актуально для дітей з психофізичними порушеннями, яким часто складно вербалізувати свої переживання [35].

Образотворча діяльність з педагогічної точки зору, стимулює інтерес до навчання, активізує пізнавальну діяльність, розвиває навички самоконтролю і самовираження. Вона допомагає формувати позитивну мотивацію до навчання і підвищувати рівень адаптації у шкільному колективі. В сучасній психології і педагогіці образотворча діяльність розглядається як складний процес, який включає когнітивні, емоційні та моторні компоненти.

При цьому В. Василенко виділяє три основні функції образотворчої діяльності: пізнавальну, виховну та корекційну, які взаємодіють і доповнюють одна одну [4].

Згідно з теорією творчості Г. Балла, образотворча діяльність сприяє розвитку креативного мислення, що є важливою складовою інтелектуального розвитку дитини [2].

Між тим, педагогічні підходи до образотворчої діяльності базуються на принципах особистісно-орієнтованого навчання, що дає можливість враховувати індивідуальні особливості дітей, їх інтереси і потреби. Образотворча діяльність сприяє розвитку спостережливості, уваги, уяви, що є важливими складовими пізнавальної діяльності. Діти вчаться аналізувати, порівнювати, систематизувати інформацію через процес створення художніх образів [24].

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що систематична образотворча діяльність покращує графомоторні навички, що впливає на якість письма і читання, особливо у молодших школярів із психофізичними порушеннями. Образотворча діяльність також стимулює розвиток мовлення через опис власних творів і спілкування в групі, що сприяє формуванню комунікативних навичок [7].

Слід зазначити, що образотворча діяльність має також потужний корекційний потенціал, оскільки дає можливість працювати з емоційним станом дитини, знижувати тривожність, підвищувати самооцінку. Вона є ефективним засобом психотерапії і соціальної адаптації, особливо у роботі з дітьми, які мають психофізичні порушення [18].

Психологи використовують образотворчу діяльність для діагностики емоційних і психічних станів дитини, що дає змогу своєчасно виявляти проблеми і коригувати їх. В умовах інклюзивного навчання образотворча діяльність виступає універсальним засобом розвитку і корекції, оскільки адаптується під потреби різних категорій дітей, враховуючи їхні можливості і особливості. Важливим є інтегрований підхід, що поєднує образотворчу діяльність із іншими видами діяльності (рухова, музична, казкотерапія), що посилює її психолого-педагогічний вплив. Для педагогів важливо володіти методиками організації творчих занять, які б стимулювали ініціативу дітей, формували навички самовираження і розвивали емоційну сферу [16].

У сучасній системі інклюзивної освіти образотворче мистецтво посідає важливе місце як засіб розвитку пізнавальної діяльності, емоційної сфери та соціалізації дітей з психофізичними порушеннями. Враховуючи індивідуальні особливості таких дітей, процес навчання образотворчому мистецтву потребує використання спеціально адаптованих методичних підходів, які б забезпечували максимально ефективне залучення кожної дитини до творчого процесу.

Відомо що, діти з психофізичними порушеннями часто мають знижений рівень пізнавальної активності, обмежений обсяг уваги, труднощі з мовленням, уявою, просторовим сприйняттям. Водночас, у них зберігається потреба в самовираженні, емоційному контакті, позитивному підкріпленні. У такому випадку образотворча діяльність стає містком між внутрішнім світом дитини та зовнішнім середовищем, забезпечуючи можливість проявити себе у творчості без тиску стандартів.

Згідно з дослідженнями Л. Іваненко, навіть діти з глибокими порушеннями розвитку здатні до елементарного сприйняття кольору, форми, ритму, що дає можливість використовувати ці елементи як стартову точку для розкриття їхніх пізнавальних і творчих здібностей [9].

Методичні підходи до викладання образотворчого мистецтва для дітей з психофізичними порушеннями ґрунтуються на загальнодидактичних принципах, адаптованих до особливостей цієї категорії учнів. Основними серед них є: доступність, наочність, емоційність, індивідуалізація, поетапність, варіативність та розвиток суб'єктності дитини.

1. *Принцип доступності*. Цей принцип передбачає підбір матеріалу, методів і форм організації діяльності відповідно до реальних можливостей дитини. Образотворчі завдання повинні бути посильними, не перевантажувати дитину та водночас поступово ускладнювати [27].

Наприклад, для дітей із затримкою психічного розвитку рекомендується починати із простих аплікацій та штампування, а лише згодом переходити до малювання сюжетних композицій. Це створює ситуацію успіху, підвищує впевненість дитини у власних силах.

2. *Принцип наочності*. Наочність у роботі з дітьми з психофізичними порушеннями є провідною умовою формування уявлень про мистецтво. Педагог має використовувати яскраві візуальні зразки, натурні об'єкти, а також різноманітні сенсорні засоби: текстури, запахи, звуки [34].

Поєднання зорової, слухової і тактильної інформації активізує кілька каналів сприймання, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку пізнавальних процесів.

3. *Принцип емоційності*. Навчання образотворчому мистецтву має бути емоційно-насиченим, адже саме емоції стимулюють інтерес до діяльності та закладають основу мотивації. Це особливо важливо для дітей з аутистичним спектром або емоційно-вольовими порушеннями, які мають труднощі у вираженні емоційних станів [8].

Використання ігрових сюжетів, музичного супроводу, створення атмосферних занять допомагає залучити дитину до процесу творчості.

4. *Принцип індивідуалізації*. Успішність навчання багато в чому залежить від урахування індивідуальних особливостей розвитку дитини, її інтересів, рівня розвитку психічних процесів. Застосовується диференціація завдань, адаптація тем, персоніфікований підхід до оцінювання [16].

Наприклад, для дитини зі складнощами в дрібній моториці педагог може запропонувати використання пальчикових технік малювання, що водночас слугує й корекцією моторних функцій.

5. *Принцип поетапності*. Навчання повинно базуватися на поступовому ускладненні завдань. Початкові етапи мають на меті сформувати базові навички (тримання олівця, мазки, лінії, плями), далі – вміння відображати предмети, і лише згодом – створення сюжетних композицій і творчих робіт [25].

Таке поетапне просування формує впевненість у власних силах і знижує рівень тривожності.

6. *Принцип варіативності*. У викладанні образотворчого мистецтва необхідно використовувати різноманітні техніки і матеріали, що дає можливість кожній дитині знайти свій спосіб самовираження. Це особливо актуально для дітей з обмеженим вербальним інструментарієм або тривожністю [7].

Використання кольорового піску, мозаїк, пластиліну, природних матеріалів розширює палітру сенсорних відчуттів і стимулює уяву.

7. *Принцип розвитку суб'єктності*. Педагог має не лише навчати техніці, а й заохочувати дитину до виявлення ініціативи, прийняття рішень, самостійності. Дитина має відчувати, що вона – автор власного твору, що сприяє формуванню позитивної самооцінки [4].

Діти мають можливість самостійно обирати тему, колірну палітру, формат роботи – формується ставлення до себе як до творця.

У навчанні образотворчому мистецтву дітей з психофізичними порушеннями важливо використовувати гнучкі, креативні методичні прийоми, які забезпечують залучення дитини до діяльності, підтримку мотивації та розвиток основних психічних процесів: сприймання, уяви, пам’яті, мислення, мовлення. Такі прийоми також відіграють важливу роль у формуванні емоційного комфорту під час навчання:

1. *Кольоротерапія*. Це метод психоемоційної підтримки та розвитку через використання кольорів. Відомо, що кольори здатні впливати на емоційний стан дитини: теплі тони (жовтий, помаранчевий, червоний) активізують, стимулюють; холодні (синій, зелений, фіолетовий) – заспокоюють, знижують тривожність. У практиці з дітей з психофізичними порушеннями кольоротерапія застосовується як на початку заняття (наприклад, вибір кольору відповідно до настрою), так і під час створення композицій. Вчитель може запропонувати дітям «намалювати настрій», «створити веселку емоцій», або «домалювати хмару, яка перетворюється на щось приємне». Це дає можливість не лише виразити емоції, а й опрацювати внутрішні переживання [8].

2. *Арт-гра*. Це ігрові форми творчої діяльності, що стимулюють фантазію, уяву, допомагають подолати страх перед помилкою. Наприклад, гра «домалюй пляму» або «перетвори лінію на казкового героя» не мають «правильного» чи «неправильного» результату – це створює у дитини відчуття свободи та безпеки. Арт-гра дає можливість уникнути перевантаження, підтримує інтерес до заняття, а також сприяє розвитку сюжетного мислення, асоціативності та вербального супроводу [7].

3. *Метод часткової готовності*. Цей прийом особливо корисний для дітей з інтелектуальними порушеннями або затримкою психічного розвитку, яким важко самостійно побудувати образ або сюжет. У цьому методі педагог готує частину зображення (наприклад, обриси предмета чи композиції), а дитина завершує його на свій розсуд. Це знижує тривожність, дає опору, але водночас зберігає простір для творчості. Така робота сприяє

формуванню самостійності, ініціативності та впевненості у власних здібностях [9].

4. *Групове малювання*. Цей метод дає можливість одночасно розвивати не лише художні, а й соціальні навички. Під час спільної роботи над композицією (наприклад, великою картиною на ватмані чи створенням «дерева класу») діти вчаться співпрацювати, домовлятися, враховувати думку іншого, ділити простір і матеріали. Групове малювання ефективно для дітей з аутичним спектром або порушеннями поведінки, оскільки поступово залучає до групової взаємодії без тиску [15].

5. *Музикально–художній супровід*. Цей прийом полягає в поєднанні музики з візуальним мистецтвом. Педагог може використовувати музику як фон для малювання (наприклад, класичну або етнічну), або просити дітей «намалювати музику», тобто трансформувати почуті звуки в лінії, плями, кольори. Така інтеграція мистецтв сприяє розвитку асоціативного мислення, знижує тривожність, активізує емоційне сприймання [5].

6. *Метафоричні картинки та символічні образи*. Для дітей з психофізичними порушеннями часто складно вербально формулювати свої думки або почуття. Тому ефективним є використання метафоричних зображень, карток з художніми образами (наприклад, «чарівні двері», «казковий ліс», «дракон і замок»), що викликають фантазії та обговорення. Робота з такими образами допомагає розвивати не лише творче мислення, а й мовлення, уяву, емоційний інтелект.

Педагог, який працює з дітьми з психофізичними порушеннями в галузі образотворчого мистецтва, виконує значно ширшу роль, ніж традиційний учитель. Він – не лише передавач знань і навичок, а й модератор, фасилітатор, порадник, підтримка і мотиватор у творчому процесі [14]. Педагог у цій сфері виконує багатогранну роль, що включає:

1. *Створення безпечного і сприятливого середовища*. Одним із перших завдань педагога є створення простору, де дитина відчуватиме себе прийнятою, важливою, вільною від осуду. Це середовище має бути не лише

фізично комфортним (доступне приміщення, наявність матеріалів), а й емоційно підтримуючим. Атмосфера довіри й відкритості є основою ефективного включення дітей з психофізичними порушеннями у творчий процес.

2. *Адаптація змісту і методів навчання*. Педагог має вміти змінювати завдання, техніки, матеріали відповідно до можливостей конкретної дитини. Це означає не знижувати вимоги, а надавати інші шляхи досягнення результату. Наприклад, дитині з труднощами в координації можна запропонувати техніки пальчикового живопису, монотипії, штампування, які доступні й водночас художньо цінні.

3. *Мотиваційна підтримка*. Багато дітей з психофізичними порушеннями стикаються з постійними труднощами в навчанні, тому образотворча діяльність має стати джерелом позитивного досвіду. Педагог повинен хвалити за спробу, процес, зусилля – а не лише за результат. Це сприяє формуванню у дитини віри в себе, ініціативності, сміливості в творчості. Використання виставок дитячих робіт, похвали, зворотного зв’язку значно підвищує мотивацію.

4. *Розвиток самостійності та суб’єктності*. Сучасний підхід до навчання в інклюзії орієнтований на суб’єктність дитини – тобто її право на власну думку, вибір, самовираження. У художній діяльності це означає, що педагог не нав’язує зразок, а пропонує варіанти, надихає, ставить запитання, стимулює інтерпретацію. Такий підхід формує внутрішню мотивацію до творчості та пізнання.

5. *Співпраця з батьками та іншими фахівцями*. Педагог має комунікувати з родиною дитини, психологом, логопедом, асистентом учителя. Це дає можливість краще розуміти особливості дитини, планувати корекційно-розвивальні цілі занять, уникати перевантаження або травматичних тем. Така міждисциплінарна взаємодія є умовою цілісного підходу до розвитку дитини.

6. *Професійне самовдосконалення*. Робота з дітьми з психофізичними порушеннями вимагає постійного оновлення знань, вивчення нових технік арт-терапії, участі в тренінгах з інклюзивної педагогіки, розвиток емоційної компетентності. Лише педагог, що сам має здатність до творчості й емпатії, здатен ефективно розвивати ці якості в інших [4].

Отже, методичні принципи навчання образотворчого мистецтва дітей з психофізичними порушеннями базуються на поєднанні загальнопедагогічних засад із індивідуально орієнтованим, корекційним та інклюзивним підходами. Така діяльність стає важливим засобом розвитку пізнавальних процесів, формування емоційної стабільності, підвищення рівня соціальної адаптації дитини. Системне використання образотворчої діяльності в навчальному процесі значно покращує якість освітніх результатів дітей з психофізичними порушеннями і відкриває нові шляхи до розвитку їхньої особистості.

2.2 Психолого-педагогічні умови стимулювання пізнавальної активності на уроках образотворчого мистецтва

Пізнавальна активність – це внутрішня мотивація дитини до пізнання навколишнього світу, до самостійного пошуку знань, розв'язання завдань, здобуття нових уявлень та досвіду. У дітей з психофізичними порушеннями вона часто формується нерівномірно або потребує спеціального стимулювання. Уроки образотворчого мистецтва є сприятливим середовищем для цього процесу, оскільки поєднують інтелектуальну, емоційну та сенсорну активність.

Пізнавальна активність пов’язана з функціонуванням когнітивної сфери: уваги, пам’яті, мислення, уяви. Для дітей з психофізичними порушеннями характерні специфічні труднощі в цих сферах – наприклад, нестійка увага, сповільнене мислення, труднощі з абстрагуванням,

фрагментарна пам’ять. Тому одним з основних завдань педагога є створення умов, за яких ці функції розвиватимуться через емоційно-залучену діяльність, зокрема через образотворче мистецтво [9].

З позицій сучасної психолого–педагогічної науки, активізація пізнавальної діяльності здійснюється за рахунок:

- позитивної мотивації;
- чуттєво–образного способу пізнання;
- залучення до дослідницької та творчої діяльності;
- урахування індивідуальних можливостей;
- емоційного залучення дитини до процесу [14].

У контексті уроків образотворчого мистецтва це означає створення таких умов, за яких дитина не просто виконує завдання, а пізнає, відкриває, аналізує, переживає, трансформує інформацію у власний художній образ.

Однією з першочергових умов активізації пізнавальної діяльності є мотивація. Для дітей з психофізичними порушеннями вона може бути знижена через попередній негативний навчальний досвід, низьку самооцінку або відсутність віри у власні сили. Завдання педагога – побудувати таку навчальну ситуацію, у якій дитина зможе досягти успіху, пережити позитивні емоції, бути почутою.

Сприятливе середовище передбачає:

- позитивну підтримку;
- уникнення критики;
- індивідуалізацію завдань;
- можливість вільного вибору технік або тем;
- право на помилку [21].

Підвищенню пізнавальної активності також сприяє включення в урок елементів гри, сюрпризних моментів, інтерактивних завдань. Наприклад, замість інструкції «намалюй вазу» педагог може сказати: «Уяви, що ця ваза – частина скарбу, який ти знайшов у старовинному замку. Як вона могла виглядати?». Такий підхід одразу вмикає уяву, формує образ, викликає цікавість.

У дітей з психофізичними порушеннями пізнавальна діяльність тісно пов’язана з сенсорним досвідом. Тому ефективною є організація уроку як системи різноманітних стимулів: зорових, слухових, тактильних.

У цьому контексті доцільно проводити:

- демонстрацію зразків творів мистецтва;
- використання натуральних матеріалів (пісок, тканина, глина);
- музичний супровід;
- залучення відео чи анімацій;
- тактильні карти для дітей з порушеннями зору.

Мультимодальне навчання дає можливість залучити різні канали сприйняття та активізувати ті зони мозку, що можуть бути менш залучені в традиційному навчанні. Діти з різними типами сприймання (візуальним, аудіальним, кінестетичним) отримують можливість «увійти» в навчальний процес у зручний спосіб [34].

Значного значення для пізнавальної активності набуває включення у зміст завдань тих елементів, що мають для дитини особистісну цінність або зв’язок з реальним життям. Малювання родини, улюбленої тварини, улюбленого місця, фантастичного світу, в якому дитина хотіла б жити – усе це мотивує до самовираження, формує інтерес, посилює внутрішню активність [4].

Також важливо надати дитині суб’єктну позицію – право вибору: техніки, сюжету, композиції. Дослідження доводять, що активна участь у побудові власного художнього процесу посилює когнітивну залученість.

Для дітей з психофізичними порушеннями важливою умовою активного включення є відповідність рівня завдання їхнім можливостям. Тому в практиці ефективними можуть бути:

- *рівневе моделювання* (завдання різної складності для одного класу);
- *варіативні варіанти* (вибір із кількох сюжетів чи технік);
- *покрокові інструкції* (із можливістю індивідуальної підтримки).

Наприклад, тема «Казковий ліс» може бути реалізована як:

- розфарбування контуру;
- складання композиції з готових елементів;
- створення власного персонажа;
- аплікація з тканини;
- робота в техніці гуаші.

Такий підхід дає змогу кожній дитині бути залученою на своєму рівні й уникнути фрустрації або демотивації [8].

Підвищити пізнавальну активність можна через методи дослідницького типу: порівняння, аналіз, класифікація, інтерпретація. Це можуть бути:

- порівняння робіт різних художників;
- аналіз емоцій, які викликає той чи інший колір;
- міні–дослідження про види орнаментів;
- створення проєкту (наприклад, серії листівок чи коміксу).

Такі завдання сприяють розвитку логічного мислення, навичок аналізу, планування, рефлексії – тобто глибокому пізнавальному залученню [7].

Стимулювання пізнавальної активності дітей з психофізичними порушеннями на уроках образотворчого мистецтва можливе лише за умов створення безпечного, інклюзивного та мотивувального освітнього середовища, в якому педагог гнучко підходить до завдань, методів і засобів. Важливою умовою є поєднання сенсорної, емоційної та когнітивної активності, що забезпечує гармонійний розвиток пізнавальної сфери через творчість. Особистісна значущість змісту, свобода вибору, підтримка суб'єктності та варіативність – ключові чинники формування пізнавальної активності. Ефективність таких підходів підтверджується як педагогічною практикою, так і науковими дослідженнями вітчизняних фахівців.

2.3 Досвід використання арт-методик у роботі з молодшими школярами з психофізичними порушеннями

Арт-методики є одним із найбільш ефективних інструментів психолого–педагогічної підтримки дітей з психофізичними порушеннями.

Вони поєднують у собі терапевтичний, навчальний і розвивальний потенціал, активізуючи пізнавальну, емоційну та соціальну сфери дитини. У сучасній вітчизняній практиці щодо інклюзивної освіти зростає зацікавленість у використанні арт-підходів не лише як допоміжного засобу, а як повноцінної частини педагогічного процесу.

Арт-методи базуються на ідеї, що творчість є природним каналом самовираження, комунікації та пізнання для дитини. Через мистецтво вона виявляє емоції, формує уявлення про світ, набуває нових знань і навичок. Для дітей з психофізичними порушеннями, які мають труднощі у вербальній сфері, такий канал може бути єдиним доступним способом глибокого пізнання і взаємодії зі світом. До основних арт-методів, що використовуються в освітньому середовищі, належать: кольоротерапія; музикотерапія; казкотерапія; пісочна терапія; арт-конструювання; колажування; техніки інтуїтивного малювання; монодрама або театралізована гра [23].

Слід зазначити, що усе частіше в освітніх закладах використовуються комбіновані методики, наприклад: музично-образотворчі вправи, сюжетні малюнки за мотивами казок, створення арт-книг, колективне створення арт-об’єктів.

Дослідження вітчизняних педагогів та практичних психологів свідчать про значні позитивні зміни в стані дітей, які систематично займаються арт–терапевтичними практиками. Зокрема, про що свідчить досвід інклюзивного навчання дітей з психофізичними порушеннями у школах м. Києва, Львова, Харкова, Тернополя та Дніпра, спостерігаються такі результати:

– *Покращення емоційного стану дітей*: зниження тривожності, агресивності, ворожості, підвищення настрою, формування відчуття безпеки.

– *Розвиток уваги та спостережливості*: завдяки вправам на деталізацію зображень, домальовування, повторення кольорових та геометричних шаблонів діти вчаться фокусувати увагу та бути уважнішими до деталей.

– *Формування навичок саморегуляції*: регулярне виконання спокійних, ритмічних завдань (наприклад, малювання мандал, розфарбовування, малювання під музику) сприяє розвитку здатності до самозаспокоєння.

– *Розвиток образного мислення і фантазії*: через роботу з символами, метафорами, художніми образами дитина вчиться будувати причинно–наслідкові зв'язки, фантазувати, виражати уявлення через зображення.

– *Зростання впевненості в собі та навчальної мотивації*: особливо важливо, що арт–діяльність дає можливість дитині досягати успіху незалежно від її академічних досягнень. Це підсилює її самооцінку і стимулює до подальшої активності [14].

Можемо навести конкретні приклади впровадження арт-методик (з досвіду роботи):

Приклад 1: «Малювання під музику» в інклюзивному класі

У початкових класах загальноосвітньої школим з інклюзивною формою навчання (м. Львова) було впроваджено щотижневі 20-хвилинні сесії малювання під класичну або легку інструментальну музику. Учні з розладом аутистичного спектру і затримкою психічного розвитку малювали вільно, асоціативно. Спостереження показали, що вже за 2 місяці значно покращилася здатність дітей зосереджуватися, зменшилися прояви гіперактивності. Учні почали самостійно ініціювати заняття, що свідчило про зростання пізнавального інтересу.

Приклад 2: Використання арт-кейсів у Дніпрі *(з досвіду роботи)*

Педагоги Центру інклюзивної освіти (м. Дніпра) впровадили арт-кейси – мобільні набори для арт-занять, які включали пластилін, фарби, текстиль, природні матеріали. Завдання виконувалися як індивідуально, так і в парах або групах. Основні досягнення:

– розвиток комунікативних навичок

– покращення дрібної моторики;

- стимуляція тактильної чутливості;
- підвищення зацікавленості до навчання [7].

Приклад 3: Арт-журнали у спеціальній школі

У спеціалізованій школі (м. Харкові) педагоги разом з учнями вели індивідуальні «арт-журнали» – щоденники з колажів, малюнків, коротких текстів, асоціацій. Цей проєкт виконував одночасно кілька функцій: був засобом самовираження, щоденником спостережень, формою пізнавальної діяльності. Учні з труднощами у письмі, мовленні чи читанні охоче заповнювали свої журнали, демонструючи високий рівень мотивації та зростання образного мислення.

Окрім корекційної функції, арт-технології виконують важливу діагностичну функцію. За малюнком дитини педагог або психолог може визначити:

емоційний стан (кольори, сюжет, лінії);

- рівень когнітивного розвитку (деталізація, композиція, просторове орієнтування);
- наявність тривожних чи агресивних проявів.

Використання малюнкових тестів («Дерево», «Я і моя сім’я», «Мій дім», «Неможливий предмет») дає змогу не лише досліджувати психоемоційний стан дитини, а й динаміку його змін у процесі навчання [34].

Крім того, арт-завдання часто слугують зручним способом зворотного зв’язку – дитина через зображення може повідомити про свої емоції, враження, складнощі без необхідності вербального оформлення, що особливо важливо для дітей з мовленнєвими порушеннями.

Досвід вітчизняних освітніх установ засвідчує високу ефективність арт-методик у роботі з молодшими школярами, які мають психофізичні порушення. Через використання мистецтва як каналу пізнання та вираження діти здобувають новий досвід, активізують пізнавальну діяльність, розвивають мислення, емоційно стабілізуються. Арт-методики виступають не лише засобом розвитку, а й містком між дитиною та світом – педагогом, однолітками, знанням.

Отже, успішність застосування вищезазначених підходів залежить від підготовленості педагогів, доступу до матеріалів, а головне – від здатності бачити у творчості не тільки урок, а й спосіб пізнання та зцілення. Арт-методики – це інструмент, який відкриває двері до світу кожної дитини, незалежно від її особливостей.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було розкрито важливу роль образотворчого мистецтва, як ефективного засобу розвитку пізнавальної діяльності в дітей молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями. Аналіз методичних підходів засвідчив, що образотворча діяльність сприяє активізації мислення, формуванню сенсорного досвіду, розвиткові уяви, просторових уявлень, моторики, а також є важливим каналом емоційної і соціальної комунікації.

Доведено, що при навчанні дітей з психофізичними порушеннями важливо застосовувати специфічні методичні принципи: індивідуалізацію та диференціацію навчального процесу, наочність, доступність, поетапність, опору на сильні сторони дитини. Ці принципи дають можливість не лише адаптувати навчальний матеріал, але й забезпечити включення кожного учня у творчий процес. Визначено значущість використання таких прийомів, як кольоротерапія, арт-ігри, метод часткової готовності, музикально-художній супровід, а також спільна творчість, що стимулюють пізнавальну активність і сприяють міжособистісній взаємодії.

Психолого-педагогічні умови ефективної організації уроків образотворчого мистецтва передбачають створення безпечного й підтримувального середовища, урахування психоемоційного стану дітей, забезпечення мотиваційної залученості та розвитку творчої ініціативи. Особливої ваги набуває особистість педагога, який має бути не лише вчителем, але й фасилітатором, модератором та партнером у процесі творчості. Терпіння, емпатія, гнучкість мислення й уміння адаптувати програму під потреби конкретної дитини – ключові професійні якості такого фахівця.

Окрему увагу було приділено аналізу практичного досвіду впровадження арт–методик у навчання молодших школярів з психофізичними порушеннями. Встановлено, що використання художніх технік,

арт-терапевтичних прийомів, символічних образів і метафор сприяє емоційному розвантаженню, зміцненню віри у власні сили, підвищенню самооцінки, формуванню навчальної мотивації. Такі підходи активізують природні механізми саморегуляції, стимулюють пізнавальну активність і сприяють інтеграції дітей у колектив.

Отже, образотворче мистецтво виступає не лише засобом естетичного виховання, а й важливим інструментом психолого-педагогічної підтримки та розвитку дітей з психофізичними порушеннями. Його інтеграція в освітній процес дає можливість реалізувати індивідуальний потенціал дитини, формує позитивне ставлення до навчання та розширює можливості соціалізації в умовах інклюзивного середовища.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАНЯТЬ ОБРАЗОТВОРЧИМ МИСТЕЦТВОМ НА ПІЗНАВАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1 Організація та методика констатувального експерименту

Метою констатувального експерименту було виявлення рівня сформованості пізнавальної діяльності молодших школярів із психофізичними порушеннями, було виявлення рівня розвитку в них образотворчих умінь та навичок. Констатувальний етап дослідження ми обрали за основу подальшого формувального експерименту, в процесі якого ми намагалися обґрунтувати методичні підходи до застосування образотворчої діяльності як засобу позитивного психолого-педагогічного впливу.

Експеримент здійснювався в умовах педагогічної практики на базі загальноосвітньої школи (інклюзивні класи початкової школи) с. Олексіївка, Нікопольський район, Дніпропетровська область. У дослідженні брали участь початкових класів 2-4 класів, віком від 7 до 11 років. Загальна кількість досліджуваних складала 21 особу. Серед них було:

– 12 учнів з порушеннями інтелектуального розвитку (помірного ступеня),

– 5 учнів з розладами аутистичного спектра,

– 4 учнів з мінімальними мозковими дисфункціями (синдром дефіциту уваги та гіперактивності).

Для проведення констатувального експерименту досліджуваних було розподіллено на дві групи:

– експериментальна група – 10 учнів, які у подальшому брали участь у формувальному експерименті з впровадженням спеціальної корекційно-розвивальної програми, щодо образотворчої діяльності.

– контрольна група – 11 учнів, які навчалися за традиційною програмою, тобто без спеціальних додаткових втручань.

Відібрані учні мали діагнози, які підтверджено висновками ІРЦ, та мали індивідуальні освітні траєкторії відповідно до їхніх особливих потреб. Робота з дітьми здійснювалась у тісній взаємодії з різнопрофільними фахівцями: учителями, психологом, асистентами вчителів, а також з батьками учнів.

Організація експерименту передбачала дотримання таких основних етапів:

– підготовчий етап – визначення цілей, завдань, об'єкта і предмета дослідження, розроблення методичного інструментарію для вивчення рівня пізнавальної активності та образотворчих здібностей;

– діагностичний етап – безпосереднє проведення обстеження учнів експериментальної та контрольної груп за допомогою добраних методик;

– аналітичний етап – обробка й аналіз отриманих результатів з метою виявлення рівня пізнавальної діяльності та його залежності від рівня розвитку елементів образотворчої діяльності.

Завданнями констатувального експерименту було визначено:

– оцінити пізнавальну активність учнів за допомогою доступних психодіагностичних методик;

– визначити рівень емоційної залученості дітей у процес виконання творчих завдань;

– встановити базовий рівень навичок у сфері образотворчої діяльності;

– зафіксувати наявні труднощі, які виникають у дітей під час виконання творчих та пізнавальних завдань.

Для діагностики рівня пізнавальної діяльності та розвитку творчих здібностей молодших школярів із психофізичними порушеннями було використано комплекс методик, адаптованих до можливостей дітей з особливими освітніми потребами (див. Додаток А):

– *методика «Домалюй фігуру»* (адаптована для дітей з особливими освітніми потребами) – дає можливість виявити рівень розвитку образного мислення, уяви та здатності до креативного мислення;

– *спостереження за навчальною діяльністю* – фіксація рівня уваги, працездатності, інтересу до виконання завдань під час уроків образотворчого мистецтва;

– *методика «Незакінчені речення» (*творчого характеру) – адаптована версія, яка дає можливість виявити уявлення дитини про себе, інших, світ і власну емоційну включеність у процес творчості;

– *інтерв'ювання вчителів та батьків* – для збору додаткової інформації про особливості пізнавальної діяльності учнів у різних умовах.

Крім того, застосовувалися завдання з елементами кольоротерапії та малювання на вільну тему, які давали можливість виявити індивідуальні особливості емоційного стану та прояв креативності.

Для визначення рівня пізнавальної діяльності молодших школярів було використано такі критерії:

– інтелектуальна активність – здатність зосереджуватись, включатись у навчальний процес, виконувати інструкції;

– творча ініціатива – прояв самостійності, бажання експериментувати, створювати нове;

– сформованість образного мислення – здатність до узагальнення, асоціативного мислення, фантазування;

– рівень розвитку графічних навичок – координація рухів, вміння працювати з матеріалами, охайність, завершеність малюнків.

Кожен із зазначених критеріїв оцінювався за трирівневою шкалою:

– високий рівень – учень проявляє активність, творчість, виконує завдання без допомоги, самостійно розвиває ідею;

– середній рівень – дитина виконує завдання з незначною допомогою, ініціатива обмежена, малюнки логічні, але стандартні;

– низький рівень – виконання завдань лише за чіткою інструкцією, потреба в постійній допомозі, низький інтерес до діяльності.

Експеримент проводився у звичному для дітей середовищі: у класах закладу, де вони мали змогу вільно взаємодіяти з матеріалами (олівці, фарби, пластилін тощо). Особлива увага приділялася емоційному стану дітей – важливо було забезпечити атмосферу підтримки, без тиску та оцінювання.

Заняття тривали по 20-30 хвилин, залежно від рівня працездатності дітей. У деяких випадках застосовувалися парні або групові форми роботи, що давало можливість спостерігати за соціальною взаємодією учнів.

Усіх учасників експерименту були залучено за попередньою згодою їхніх батьків. У процесі дослідження було дотримано етичних норм, а саме: конфіденційність, добровільність участі, відсутність примусу.

3.2 Результати дослідження та їх аналіз

Констатувальний етап експерименту був спрямований на вивчення актуального рівня пізнавальної діяльності та творчих здібностей молодших школярів із психофізичними порушеннями, а також на виявлення особливості їх участі на заняттях образотворчого мистецтва.

Для вивчення рівня розвитку пізнавальної діяльності, образного мислення та творчих проявів учнів було використано комплекс адаптованих методик.

1. отримані результати були визначені за методикою «Домалюй фігуру». Ця методика дала змогу оцінити рівень розвитку уяви, образного мислення, здатність до генерації нових ідей та естетичну креативність. Дітям було запропоновано 5 незавершених графічних малюнків, які потрібно було творчо завершити (див. рис. 3.1).

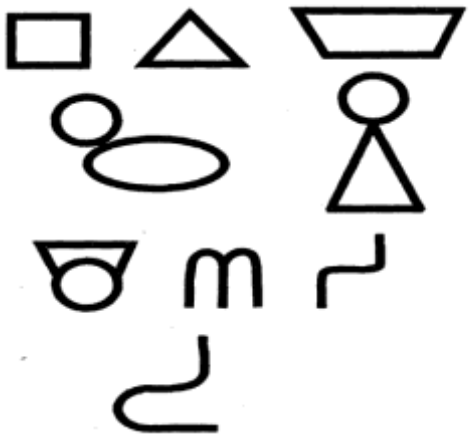

Рисунок 3.1 – Незавершені графічні малюнки

Отримані результати показали наступне:

– у дітей з розладом аутистичного спектру відзначався високий рівень деталізації малюнків, але водночас – стереотипність, повторюваність мотивів, схильність до копіювання знайомих образів (наприклад, тварини, будинків, персонажів мультфільмів);

– у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку спостерігався низький рівень креативності, обмежена уява, труднощі в завершенні завдання без підказки. Більшість зображень були примітивними, із незначним розвитком форми;

– учні з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності виявили середній рівень творчості: часто ідеї були нестандартними, однак сам процес малювання був імпульсивним, що позначалося на якості завершеного зображення.

2. Спостереження за навчальною діяльністю.

Протягом заняття з образотворчого мистецтва велося систематичне спостереження за поведінкою та активністю учнів. Основними критеріями було: рівень зосередженості; працездатність; емоційна включеність; здатність слідувати інструкціям; реакція на художній матеріал (фарби, олівці, пластилін тощо).

Отримані результати показали наступне:

– учні з розладом аутистичного спектру демонстрували значні труднощі з початком діяльності, потребували структурованого середовища та

постійного супроводу. Водночас, при наявності інтересу до матеріалу, деякі з них могли тривалий час зосереджено працювати;

– учні з порушеннями інтелектуального розвитку швидко втомлювалися, проявляли низький рівень довільної уваги, часто відволікалися, не завжди розуміли словесні інструкції;

– діти з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності працювали імпульсивно: з початковим ентузіазмом, що швидко згасав. Вони потребували частої зміни видів діяльності та індивідуальної мотивації.

3. *Методика «Незакінчені речення»,* яку було адаптовано до сприймання дітей з психофізичними порушеннями (див. **Додаток Б**). Ця методика дала змогу виявити не лише мовні особливості дітей, а й їхній емоційний стан, самооцінку, ставлення до творчої діяльності.

Ми отримали від учнів такі типові завершення речень:

– «Я люблю малювати, коли…» – діти з розладом аутистичного спектру найчастіше зазначали «…ніхто не дивиться», «…я сам», що свідчить про потребу в особистому просторі;

– «Малювання для мене – це…» – учні з інтелектуальними порушеннями часто відповідали: «…гарно», «…легко», або уникали відповідей, що може вказувати на обмежене розуміння абстрактних понять;

– «Я хочу намалювати…» – найбільш креативні й емоційно забарвлені відповіді спостерігалися серед дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності, хоча й із порушенням логіки викладу.

4. Інтерв'ювання вчителів та батьків (див. Додаток В**)**. Інтерв'ю дало змогу отримати цінну інформацію про поведінкові та когнітивні особливості дітей у позаурочний час. Найбільш значущими були наступні висновки:

– учні з розладом аутистичного спектру проявляють високу зацікавленість у темах, що відповідають їхнім «особистим інтересам» (наприклад, тварини, транспорт), але уникають роботи в парах та групах;

– учні з порушеннями інтелектуального розвитку потребують постійного підкріплення (усного, емоційного або тактильного) для продовження діяльності;

– учні з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності часто не доводять розпочате до кінця, однак активно залучаються до процесу при зміні типу завдання.

Отже рівень розвитку пізнавальної діяльності учнів з психофізичними порушеннями загалом був недостатнім для успішного засвоєння матеріалу без додаткової підтримки. Виявлені труднощі охоплювали увагу, мислення, довільну регуляцію та здатність утримувати інтерес до завдання.

Слід зазначити креативність і образне мислення виявлялися фрагментарними й переважно залежали від виду порушення. Найбільші труднощі спостерігалися у дітей з помірними інтелектуальними порушеннями, натомість учні з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності та розладом аутистичного спектру показували потенціал до нестандартного мислення за умови створення сприятливого середовища.

Між тим емоційне ставлення до творчої діяльності було загалом позитивним: більшість дітей висловлювали інтерес до занять з образотворчого мистецтва, навіть за наявності труднощів у виконанні завдань.

Від так необхідність адаптації методик та педагогічного супроводу є критично важливою умовою при роботі з дітьми з психофізичними порушеннями, особливо з урахуванням їхніх індивідуальних освітніх траєкторій.

3.3 Організація та методика формувального експерименту

Формувальний експеримент посідав центральне місце у структурі нашого дослідження, оскільки саме він дає можливість перевірити ефективність цілеспрямованого використання образотворчої діяльності для розвитку пізнавальної активності молодших школярів із психофізичними порушеннями. На основі результатів констатувального етапу було визначено, що більшість дітей мають низький або середній рівень сформованості

пізнавальних процесів (уваги, мислення, уяви), обмежену здатність до творчої ініціативи та потребують постійної зовнішньої підтримки. Це зумовило необхідність розроблення спеціальної експериментальної корекційно-розвивальної програми занять, спрямованої на стимуляцію когнітивного розвитку засобами образотворчого мистецтва.

За мету експерименту було підвищення рівня пізнавальної діяльності, розвиток образного мислення та творчої ініціативи учнів за допомогою адаптованих методів і форм образотворчої діяльності.

Для реалізації цієї мети було поставлено такі завдання:

- перевірити ефективність програми занять образотворчим мистецтвом, адаптованої до потреб дітей з різними видами психофізичних порушень;
- створити умови для стимуляції уяви, фантазії та креативності за допомогою використання кольору, форми, текстури та сюжетних завдань;
- розвивати довільну увагу, здатність зосереджуватися та доводити роботу до кінця;
- підвищувати мотивацію до навчальної діяльності, формувати позитивне емоційне ставлення до творчості;
- Виявити зміни у рівнях пізнавальної діяльності шляхом повторного діагностування після закінчення програми.

Формувальний етап експеременту здійснювався в умовах педагогічної практики на базі загальноосвітньої школи (інклюзивні класи початкової школи) с. Олексіївка, Нікопольський район, Дніпропетровська область.

В ньому брали участь 10 учнів експериментальної групи віком від 7 до 11 років.

Тривалість формувального експерименту становила два тижні, протягом яких діти відвідували заняття двічі на тиждень. Загалом було проведено чотири заняття, кожне з яких тривало від 20 до 35 хвилин. Така організація дозволила поєднати систематичність і водночас врахувати швидку втомлюваність дітей із психофізичними порушеннями.

Заняття проводилися у звичному для дітей класному приміщенні, яке було облаштоване відповідно до їхніх потреб. Робочі столи розташовувалися з урахуванням можливості вільного пересування, а матеріали (фарби, олівці, пластилін, кольоровий папір) були доступні кожному учневі. Особливу увагу приділено створенню атмосфери психологічного комфорту: діти могли працювати у зручному темпі, отримувати допомогу асистента вчителя або психолога, а їхні роботи не оцінювалися за традиційною шкільною системою.

У формувальному експерименті застосовувалися такі методичні принципи:

– *принцип доступності й диференціації.* Завдання підбиралися з урахуванням індивідуальних можливостей дітей: для учнів із інтелектуальними порушеннями пропонувалися простіші вправи з чіткими інструкціями, тоді як діти з розладом аутистичного спектру або синдромом дефіциту уваги та гіперактивності отримували більше свободи для самостійних експериментів;

– *принцип поступового ускладнення*. Вправи ускладнювалися від заняття до заняття: від малювання простих геометричних форм і розфарбовування – до створення сюжетних композицій;

– *принцип емоційної залученості*. Значна увага приділялася тематиці, цікавій дітям (улюблені мультфільми, тварини, транспорт), що підвищувало мотивацію;

– *інтеграція терапевтичних технік*. Використовувалися елементи кольоротерапії (підбір кольорів для вираження емоцій), пісочної терапії, аплікації, ліплення, що сприяло зниженню тривожності та розвитку сенсорики;

– *соціалізаційний компонент*. Частина завдань виконувалася у парах або групах, що допомагало учням розвивати комунікативні навички.

Формувальний експеримент включав три етапи:

1. *Мотиваційно–підготовчий етап.* Ознайомлення з матеріалами, розмова про кольори й форми, виконання нескладних завдань на малювання ліній, плям, простих предметів.

2. *Розвивально-креативний етап*. Виконання вправ на розвиток уяви: малювання на вільну тему, «домалюй фігуру», створення аплікацій та пластилінових фігурок. Основна мета – стимулювати фантазію й здатність до асоціативного мислення.

3. *Підсумковий етап*. Створення індивідуальних та колективних творчих робіт, їх обговорення та організація міні-виставки у класі.

На кожному із зазначених етапів використовувались певні особливості роботи з різними категоріями дітей, а саме:

– учні з інтелектуальними порушеннями отримували короткі, чіткі інструкції, а завдання розбивалися на окремі етапи. Використовувалися зорові зразки;

– діти з розладом аутистичного спектру працювали у структурованому середовищі з мінімумом відволікаючих чинників. Вони частіше малювали самостійно, але поступово залучалися до групових форм;

– діти з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності виконували завдання з частими змінами видів діяльності (малювання – ліплення – аплікація), що дозволяло уникнути швидкого виснаження уваги.

Отже, організація формувального експерименту передбачала комплексний підхід: поєднання індивідуалізованих завдань, терапевтичних технік та створення емоційно сприятливого середовища, що забезпечувало максимальне залучення учнів до творчого процесу.

Таблиця 3.1 – Рівні сформованості пізнавальної діяльності

Рівень	**Характеристика до експерименту**	**Кількість учнів**	**Характеристика після експерименту**	**Кількість учнів**
Високий	Учень проявляє стійку увагу, самостійно виконує творчі завдання, виявляє ініціативу, має розвинену уяву	1	Здатність працювати без постійної підтримки, самостійне планування та реалізація ідей, виражена креативність	3

Продовження таблиці 3.1

Середній	Виконує завдання з допомогою, увага нестійка, уява обмежена, ініціатива проявляється частково	4	Виконує більшість завдань самостійно, увага більш зосереджена, проявляє інтерес і готовність до творчості	5
Низький	Потребує постійної підтримки дорослого, швидко втомлюється, труднощі у зосередженні, низька мотивація	5	Потребує допомоги лише на окремих етапах роботи, виявляє інтерес до творчості, поступово долає труднощі	2

3.4. Результати дослідження та їх аналіз

Образотворча діяльність традиційно посідає особливе місце в системі психолого-педагогічної роботи з дітьми, оскільки поєднує у собі елементи творчості, самовираження та терапевтичного впливу. Проведений експеримент показав, що застосування малювання, аплікації та змішаних технік у роботі з дітьми молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями сприяє не лише розвитку їхніх когнітивних умінь, а й позитивним змінам у сфері емоційно-вольової та соціальної поведінки.

Протягом двох тижнів, у ході восьми занять (по два на тиждень), було зафіксовано динаміку зміни поведінки дітей у трьох ключових напрямах.

Таблиця 3.2 – Динаміка розвитку основних сфер діяльності дітей у процесі формувального експерименту

Сфера розвитку	Показники на початку експерименту	Показники після завершення експерименту	Динаміка змін
Емоційна	Високий рівень тривожності, емоційна нестабільність, пасивність під час занять	Зменшення тривожності, зростання емоційної стабільності, поява інтересу до творчих завдань	Позитивна, стабільна тенденція

Продовження таблиці 3.2

Когнітивна	Низька концентрація уваги, труднощі з плануванням дій, слабке просторове мислення	Покращення уваги, здатність планувати послідовність дій, розвиток образного та просторового мислення	Виражене покращення
Соціальна	Переважно ізольована поведінка, обмежена взаємодія з однолітками	Активна участь у групових формах роботи, взаємодопомога, позитивна комунікація	Помітна позитивна динаміка

Аналіз виконаних робіт показав, що навіть діти з початковим рівнем мотивації до малювання, поступово почали виявляти зацікавлення, ставили додаткові запитання й намагалися вдосконалювати свої роботи.

Одним із важливих результатів, на наш погляд, стало підвищення рівня емоційної виразності. На початку занять у багатьох дітей спостерігалося використання переважно темних кольорів, обмеженість у формах та небажання експериментувати з образами. Наприкінці циклу занять палітра робіт значно розширилася: діти почали активно застосовувати яскраві відтінки, поєднувати кілька технік та демонструвати позитивні образи (сонце, квіти, будинки, усміхнені обличчя).

Цей результат узгоджується з позиціями вітчизняних дослідників (Л. Кузнєцова, О. Савченко), які відзначають, що творча активність дитини є прямим показником її психоемоційного стану. Від так, образотворча діяльність виступає своєрідним «каналом» для зняття внутрішньої напруги та конструктивного вираження почуттів.

Виконання малюнків і аплікацій вимагало від дітей планування послідовності дій, що поступово формувало у них навички організованості та доведення розпочатої справи до кінця. Спочатку багато хто швидко втрачав інтерес і залишав роботу незавершеною. Втім, уже після 4-го заняття кількість завершених робіт збільшилася майже удвічі.

Також відзначено розвиток дрібної моторики, що особливо важливо для дітей з психофізичними порушеннями, адже вона безпосередньо

пов’язана з формуванням мовлення та пізнавальних процесів. Робота з дрібними деталями (вирізання, наклеювання, домальовування дрібних елементів) сприяла зміцненню концентрації уваги.

Особливо цінним результатом стало покращення навичок групової взаємодії. На початку діти переважно працювали ізольовано, намагаючись уникати спільних завдань. У ході занять застосовувалися вправи з елементами колективного малювання, що дало змогу поступово сформувати відчуття причетності до групового результату.

Уже після кількох занять діти почали частіше обмінюватися матеріалами, звертатися один до одного по допомогу та коментувати малюнки однолітків. Це вказує на зростання рівня соціальної адаптованості та формування позитивного мікроклімату в групі.

Між тим необхідно зазначити й деякі проблемні моменти:

- окремі діти потребували додаткової індивідуальної підтримки, оскільки не могли включитися в роботу без постійного супроводу дорослого;
- увага в групі була нестійкою, тому кожне заняття мало містити зміну видів діяльності (малювання, руханка, робота з музичним супроводом);
- темп розвитку був різним, що потребувало диференційованого підходу у доборі завдань.

Водночас ці труднощі можна розглядати, як типові, для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, і вони не знижують загальної ефективності образотворчої діяльності, як методу впливу.

Результати практичної роботи підтвердили основні положення сучасної психолого–педагогічної науки:

- мистецтво є потужним засобом розвитку гуманних почуттів у дітей (за В. Сухомлинським);
- творчість розглядається як фактор формування особистісної активності та здатності до самовираження (за Т. Піроженко);
- практичний досвід корелює з ідеями про «зону найближчого розвитку» (Л. Виговський), адже колективні форми малювання допомагали

дітям оволодівати новими вміннями через взаємодію з іншими.

Отже аналіз результатів формувального експерименту свідчить, що образотворча діяльність є ефективним засобом психолого-педагогічного впливу на дітей молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями.

Таблиця 3.3 – Порівняльні результати рівня розвитку пізнавальних процесів у дітей до та після проведення занять образотворчою діяльністю

Пізнавальний процес	**До експерименту (середній рівень)**	**Після експерименту (середній рівень)**	**Зміна (+/–)**	**Характер змін**
Увага	52%	78%	+26%	Підвищення концентрації та стійкості уваги
Пам’ять (візуальна, слухова)	49%	74 %	+25%	Краще запам’ятовування інструкцій та прийомів
Сприйняття	55%	80 %	+25%	Розвиток чутливості до кольору, форми, пропорцій
Мислення	50%	76 %	+26%	Покращення аналізу, узагальнення, уяви
Дрібна моторика	47%	79 %	+32%	Зросла точність і координація рухів

Вона забезпечує:

- зниження рівня тривожності та емоційної напруги;
- розвиток когнітивних функцій і дрібної моторики;
- формування навичок соціальної взаємодії та колективної роботи.

Отримані дані підтверджують необхідність системного використання образотворчої діяльності у навчально-виховному процесі та психокорекційній практиці. Рекомендовано включати її як обов’язковий елемент у програми соціально-психологічної підтримки дітей з психофізичними порушеннями, поєднуючи з іншими видами арт-терапії.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дослідження було представлено практичне впровадження та аналіз ефективності образотворчої діяльності як засобу психолого-педагогічного впливу на дітей з психофізичними порушеннями .Основна увага зосереджувалася на визначенні того, наскільки образотворче мистецтво може стати інструментом розвитку пізнавальної активності, емоційної сфери, комунікативних умінь та соціальної адаптації дітей цієї категорії.

Започатковане і порведене формувальне експериментальне дослідження дало змогу виявити позитивні тенденції у зміні показників розвитку дітей, які брали участь у систематичних заняттях образотворчою діяльністю. Аналіз динаміки продемонстрував, що:

- пізнавальна сфера дітей зазнала помітних зрушень: підвищився інтерес до завдань, зросла здатність концентрувати увагу протягом заняття, сформувалася мотивація до виконання творчих завдань. Багато дітей стали проявляти більше ініціативи у виборі кольорів, сюжетів та технік малювання, що свідчить про активізацію уяви й розвиток творчого мислення;
- емоційний розвиток зазнав якісних змін: зменшився рівень тривожності, підвищилася емоційна врівноваженість, діти стали більш відкритими у вираженні власних почуттів через творчість. Образотворча діяльність виступила як своєрідний канал психологічної розрядки, що дало можливість дітям легше справлятися з внутрішнім напруженням;
- у комунікативній сфері ми також спостерігали позитивну динаміку. Діти почали охочіше взаємодіяти з педагогом та однолітками, висловлювати думки щодо результатів власної роботи та робіт інших. Було зафіксовано більше прикладів спільної діяльності, зокрема колективних малюнків чи обговорення теми заняття.

Соціалізаційний аспект проявився у тому, що діти поступово навчалися правилам групової роботи, дотриманню інструкцій, проявляли бажання показати свої роботи іншим. Це свідчить про зростання рівня впевненості у

собі та поступове зменшення почуття ізольованості, характерного для дітей з психофізичними порушеннями.

Отримані результати підтверджують положення, які висвітлено у працях вітчизняних дослідників, і підкреслюють значення мистецької діяльності для розвитку дітей з психофізичними порушеннями. Практичні заняття, проведені у рамках експерименту, довели, що використання різноманітних художніх технік (малювання фарбами, аплікація, робота з кольоровим папером, пластиліном тощо) створює умови для розвитку сенсомоторних навичок, сприяє формуванню дрібної моторики, координації рухів, що має безпосередній вплив на загальний розвиток дитини.

Важливим є те, що ефективність образотворчої діяльності забезпечується завдяки дотриманню ряду психолого-педагогічних умов:

- систематичності та регулярності занять, що дає можливість закріплювати набуті вміння;
- індивідуалізації підходу – урахування темпу розвитку, можливостей і особистісних особливостей кожної дитини;
- використання позитивного підкріплення, що формує у дітей мотивацію до подальшої діяльності;
- створення емоційно сприятливої атмосфери, яка стимулює відчуття безпеки й довіри.

Отже, підсумки проведеного дослідження дають підстави зробити висновок, що образотворча діяльність є не лише засобом творчого розвитку, а й ефективним інструментом психолого-педагогічного впливу. Вона сприяє подоланню труднощів у навчанні, корекції поведінкових особливостей, розвитку комунікативних умінь та соціальній адаптації дітей з психофізичними порушеннями.

З огляду на результати, можна рекомендувати широке впровадження занять образотворчим мистецтвом у практику спеціальних закладів освіти, інклюзивних класів та реабілітаційних центрів розвитку. Наступні дослідження доцільно спрямувати на розроблення комплексних корекційно-

розвивальних програм, які поєднуватимуть образотворчу діяльність із музикотерапією, арт-терапією та іншими видами творчості, що дасть можливість підвищити ефективність психолого-педагогічного впливу на дітей з психофізичними порушеннями.

ВИСНОВКИ

Впродовж нашого дослідження було проведено теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка ефективності використання образотворчого мистецтва як корекційно-розвивального засобу для стимулювання пізнавальної діяльності дітей з психофізичними порушеннями. Поставлену мету: дослідити та експериментально підтвердити позитивний вплив образотворчої діяльності на пізнавальні процеси дітей, було успішно досягнуто, а висунута гіпотеза щодо її ефективності отримала повне підтвердження.

Теоретична частина роботи дала підстави всебічно проаналізувати сутність пізнавальної діяльності, розкрити її специфіку у дітей молодшого шкільного віку з психофізичними порушеннями. Було встановлено, що психофізичні порушення, такі як затримка психічного розвитку, порушення слуху, зору, мовлення, значно ускладнюють формування повноцінних пізнавальних процесів і потребують цілеспрямованої корекційно-педагогічної роботи. Проведений аналіз літературних джерел дав можливість дослідити, що образотворче мистецтво, завдяки своїй наочно-образній та емоційно насиченій природі, є ефективним засобом, спроможним активізувати пізнавальну сферу дитини, обходячи складнощі, пов’язані з вербальною комунікацією.

Практична частина дослідження основу якої складала проведення формувального експерименту, в якому брали участь молодші школярі з психофізичними порушеннями. На основі теоретичних засад було розроблено та апробовано авторську програму занять образотворчим мистецтвом. Результати експерименту продемонстрували стійку позитивну динаміку щодо розвитку ключових пізнавальних процесів, а саме:

– *увага*: у дітей спостерігалося покращення концентрації та стійкості уваги, що підтверджувалося підвищенням точності виконання

завдань;

– *пам'ять*: помітно зросли показники візуальної та слухової пам'яті, що сприяло кращому запам’ятовуванню інструкцій і художніх прийомів;

– *сприйняття*: відбулося значне поліпшення сприйняття форми, кольору, розміру, а також просторових уявлень, що є основою для формування образного мислення;

– *мислення*: у дітей спостерігалася здатність до аналізу, синтезу та класифікації, що проявлялося в їхніх малюнках та уміннях логічно обґрунтовувати свої художні рішення.

Окрім позитивного впливу на когнітивну сферу, заняття образотворчим мистецтвом сприяли зниженню рівня тривожності, підвищенню самооцінки та формування позитивної мотивації до навчання. Діти стали більш впевненими у своїх силах і проявляли більшу зацікавленість до освітнього процесу в цілому.

Крім того практична значущість роботи полягає у тому, що вона не лише підтверджує ефективність образотворчої діяльності, як корекційно-розвивального засобу, але й надає готову програму, яка може бути інтегрована в освітній процес загальноосвітніх шкіл з інклюзивною формою навчання. Це надає педагогам-практикам дієвий інструмент для реалізації індивідуального підходу та створення відповідного освітнього середовища, що сприяє розвитку потенціалу кожної дитини.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов’язані з розширенням вивчення впливу арт-педагогіки на інші аспекти розвитку дітей з психофізичними порушеннями, зокрема на формування їхнього емоційного інтелекту, комунікативних навичок та соціальну адаптацію в умовах інклюзивного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко І. М. Психологія розвитку дитини молодшого шкільного віку : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Києво–Могилянська академія», 2017. 320 с.

2. Балл Г. О. Основи теорії навчання : підруч. Київ : Либідь, 2011. 280 с.

3. Бібік Н. М. Психолого-педагогічні основи пізнавальної активності молодших школярів. *Початкова школа*. 2013. № 7. С. 6-11.

4. Василенко В. Психолого–педагогічні основи творчої діяльності дітей. Харків : Основа, 2016. 240 с.

5. Гончаренко І. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Київ : Академвидав, 2015. 320 с.

6. Горбачова О. В. Психологія інклюзивної освіти : теорія та практика. Київ : Наукова думка, 2016. 250 с.

7. Григоренко Л. Психолого–педагогічні умови розвитку комунікативних навичок у молодших школярів. Київ : Наукова думка, 2018. 280 с.

8. Дмитренко О. М. Діагностика емоційного стану дітей за допомогою арт-терапії. Львів : Видавництво ЛНУ, 2018. 150 с.

9. Іваненко Л. І. Образотворча діяльність як засіб розвитку дитини. Київ : Вища школа, 2016. 200 с.

10. Іванова Н. В. Емоційно-вольові особливості дітей з психофізичними порушеннями. Харків : Основа, 2019. 150 с.

11. Клименко Л. О. Психофізичний розвиток дитини та шкільна адаптація. Львів : Світ, 2015. 280 с.

12. Коваленко Т. В. Моторні порушення і навчальна діяльність молодших школярів. Київ : Наукова думка, 2013. 200 с.

13. Коваленко Т. М. Особливості навчальної діяльності дітей з моторними порушеннями. Харків : Освіта, 2019. 190 с.

14. Коваленко Т. Психологія мистецтва в педагогічній практиці. Черкаси : Брама-Україна, 2014. 260 с.

15. Козак І. П. Психологічні умови розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів з порушеннями розвитку. Львів : Світ, 2017. 320 с.

16. Козак Н. В. Особистісно-орієнтоване навчання в умовах інклюзії. Київ : Либідь, 2017. 240 с.

17. Кононко О. В. Дитина в соціумі : навч. посіб. Київ : Слово, 2013. 256 с.

18. Кравченко О. В. Арт-терапія як засіб корекції психоемоційних розладів у дітей. Харків : Фоліо, 2017. 180 с.

19. Литвиненко Н. І. Психолого-педагогічні стратегії розвитку пізнавальної діяльності у молодших школярів. Черкаси : Видавництво ЧНУ, 2017. 215 с.

20. Максименко С. Д. Загальна психологія : підруч. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 368 с.

21. Мельник С. І. Інклюзивна освіта : теорія і практика. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 350 с.

22. Мельник С. П. Фізичний розвиток та порушення рухових функцій у дітей. Одеса : Астропринт, 2012. 220 с.

23. Мельник В. А. Психологія інклюзивної освіти : виклики та перспективи. Одеса : Астропринт, 2018. 280 с.

24. Панасенко І. М. Інтеграція творчих методів у навчальний процес. Київ : Наукова думка, 2015. 220 с.

25. Панасенко О. В. Психологія розвитку дитини : навч. посіб. Київ : Видавництво КНУ, 2015. 340 с.

26. Павленко О. В. Емоційні розлади у дітей : діагностика і корекція. Київ : Знання, 2016. 175 с.

27. Павленко В. С. Педагогічні основи розвитку творчості дітей. Дніпро : Гуманітарний центр, 2018. 270 с.

28. Петрова І. М. Мотивація у навчальній діяльності дітей з особливими потребами. Дніпро : Наука, 2020. 260 с.

29. Поніманська Т. І. Психолого-педагогічні засади розвитку пізнавальних інтересів у дітей молодшого шкільного віку. *Психологія і педагогіка*. 2010. № 3. С. 24-29.

30. Прокопенко Л. М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2014. 300 с.

31. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. Київ : Генеза, 2012. 384 с.

32. Сидоренко В. І. Сенсорні порушення у дітей шкільного віку. Дніпро : Вид-во ДНУ, 2014. 195 с.

33. Тарасенко М. І. Загальні порушення розвитку в молодшому шкільному віці. Черкаси : Вертикаль, 2018. 250 с.

34. Ткаченко М. В. Вплив образотворчої діяльності на розвиток моторики у дітей. Київ : Видавництво КНУ, 2019. 160 с.

35. Шевченко Л. П. Сенсорні порушення у дітей : діагностика та корекція. Київ : Здоров’я, 2014. 210 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика	Мета застосування	Особливості адаптації
Домалюй фігуру адаптована для дітей з особливими освітніми потребами	Виявлення рівня розвитку образного мислення, уяви, здатності до довільної діяльності.	Використання простих геометричних форм, зручних для сприйняття; чіткі інструкції; наявність прикладів.
Спостереження за навчальною діяльністю	Фіксація рівня уваги, працездатності, інтересу до навчального матеріалу, вміння виконувати інструкції та співпрацювати.	Спостереження проводилося у природному середовищі: під час занять, ігор, взаємодії з педагогами.
Незакінчені речення (творчого характеру)	Виявлення уявлень дитини про себе, інших, світ; розвиток мовлення та мислення.	Скорочено обсяг речень; використано знайомі дітям теми; надано зразки відповідей.
Інтерв'ювання вчителів та батьків	Отримання додаткової інформації про пізнавальні особливості дитини, її інтереси, успіхи, труднощі та адаптацію в освітньому середовищі.	Інтерв'ювання проводилося в доброзичливій атмосфері; ставилися відкриті запитання; адаптовано формулювання для уникнення термінів, які можуть бути незрозумілими.

Додаток Б

№	Початок речення	Типові відповіді	Коментар
1	Я люблю малювати, коли…	…ніхто не дивиться …я сам	Потреба в особистому просторі, характерна для дітей з розладом аутистичного спектру
2	Малювання для мене – це…	…гарно …легко (відмова відповідати)	Спрощене мислення або труднощі з абстракцією у дітей з інтелектуальними порушеннями
3	Я хочу намалювати…	(креативні, емоційні, але нелогічні відповіді)	Відповіді дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності — креативність із порушенням логіки

Додаток В

Питання для інтерв'ювання вчителів та батьків	
Для дітей з розладом аутистичного спектру:	1. Які конкретні теми або об'єкти викликають найбільший інтерес у дитини? 2. Як дитина реагує на прохання працювати в групі або в парі? Чи є у неї друзі, з якими вона готова співпрацювати? 3. Чи існують певні рутини або послідовності дій, яких дитина суворо дотримується? Як вона реагує, якщо ці рутини порушуються? 4. Чи має дитина улюблені предмети (наприклад, іграшку, одяг), які допомагають їй заспокоїтись?
Для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку:	1. Які види заохочень (вербальні, емоційні, тактильні, предметні) найбільш ефективні для дитини? 2. Як часто дитина потребує допомоги або нагадувань для виконання завдання? 3. Чи є у дитини особливі досягнення або моменти, коли вона відчуває успіх? 4. Чи помічаєте ви, що дитина краще виконує завдання, якщо вони розбиті на простіші кроки?
Для дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності:	1. Опишіть ситуації, в яких дитина найчастіше відволікається або не доводить завдання до кінця. 2. Які види діяльності можуть утримати увагу дитини на довший час? 3. Як часто потрібно змінювати види завдань або діяльності, щоб дитина залишалася залученою? 4. Чи помічали ви, що дитина краще справляється з рухливими або творчими завданнями, ніж з монотонними?